

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS

TA'LIM VAZIRLIGI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKULTETI

**133- guruhi talabasi Xudayberganov Sherzod Muradxanovichning
5111600 “Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va xuquq ta'limi” yo'nalishi
bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning
klassifikatsiyasi**

Ilmiy rahbar:

t.f.n. U. A.Sheripov

Urganch- 2017 yil

1-ilova.

Bitiruv malakaviy ishining titul varag'i

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA

MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

URGANCh DAVLAT UNIVERSITETI

Tarix

(fakultet nomi)

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi

(kafedra nomi)

Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi

(bitiruv malakaviy ish mavzusining nomi)

Bajaruvchi:

SH.Xudayberganov

Rahbar :

t.f.n. U. A.SHeripov

Urganch shahri

2017-yil

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

Tarix

(fakultet nomi)

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi

(kafedra nomi)

BITIRUV MALAKAVIY ISHNI BAJARISH BO'YICHA

TOPSHIRIQLAR REJASI:

Talaba: Xudayberganov SHERZODGA Universitet rektorining «233- T §6»-sonli
19 dekabr 2016 yil buyrug'i bilan bitiruv malakaviy ish bajarish uchun
“Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi” mavzusi
tasdiqlangan.

2. Kafedra majlisining qaroriga binoan. t.f.n. U.Sheripov bitiruv malakaviy
ishini bajarishga rahbar qilib tayinlangan.

3. Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilmasi: Bitiruv malakaviy ish-Kirish, 3
ta bob, 9 ta paragraf, Xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

4. Bitiruv malakaviy ish uchun ma'lumotlar. O'zbekiston Respublikasi birinchi
Prezidenti I.A. Karimov asarlaridan, Oliy Majlis palatalari yig'ilishlari
materiallaridan, mavzuga oid ilmiy maqola, risola, monografiyalardan, matbuot va
internet materiallaridan olindi.

5. Bitiruv malakaviy ishga _____

_____ **ilova qilinadi.**

Bitiruv malakaviy ishni bajarish jadvali

<i>№</i>	<i>Bajarilgan ishning mazmuni</i>	<i>Bajarish muddati</i>
1.	Ishning rejasini tuzish va adabiyotlar izlash.	2016 yil dekabr
2.	Materiallar izlash	2017 yil yanvar
3.	Ishning kirish hismini tayyorlash	2017 yil fevral
4.	I-Bobga oid materiallarni umumlashtirish va taxlil hilish	2017 yil mart
5.	II-Bobga oid materiallarni umumlashtirish va taxlil hilish	2017 yil aprel
6.	Ishning xulosasini tayyorlash	2017 yil may
7.	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini tuzish	2017 yil may

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

U.A.Sheripov

Bajaruvchi talaba:

SH.Xudayberganov

2016 yil «09» dekabr

Topshiriqlar rejasi va jadvali kafedra majlisida 2016 yil tasdiqlandi

(«8»- sonli bayonnoma)

Kafedra mudiri:

t.f.n U Sheripov

_____ (imzo)

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO'YICHA RAHBARINING MULOHAZALARI

Talaba: Xudayberganov SHERZOD

Bitiruv malakaviy ish mavzusi: Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi.

Bitiruv malakaviy ish xajmi: 62 bet

Tushuntirish qismi: 48 bet

Ilovalar soni: -

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda yurtimizda mustaqil, suveren demokratik davlat barpo etish, ko'p ukladli bozor iqtisodiyoti, shuningdek, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblangan fuqarolik jamiyatini shakllantirishni chuqurlashtirishga qaratilgan islohotlar izchil davom ettirilmoqda.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, "SHu qarashlarni inobatga olgan holda, biz bugun hech kimdan kam bo'lmaydigan demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurayotgan ekanmiz, hech shubhasiz, Konstitutsiyamizning eng muhim printsiplaridan biri, "o'zbek modeli" deb nom olgan yangi jamiyat barpo etishning 5 ta printsiptan biri bo'lmish qonun ustuvorligi va qonunchilikka rioya qilish printsiplari amalda qanday o'rin tutayotgani haqida gaplashib olsak, maqsadga muvofiq bo'ladi, deb o'ylayman. Afsuski, ko'p holatlarda bu qonunlarga muvofiq belgilangan normalarni qanday vaziyatda qanday qo'llash lozimligini ko'rsatib beradigan huquqiy mexanizmlarni, qonunosti hujjatlarini, sodda qilib aytganda, qabul qilingan qonunlarni amalga oshirish mexanizmlarini aniqlab beradigan hujjatlarni qabul qilishni keyinga suramiz"¹ degan edi.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси//Халқ сўзи. 2010 йил 13 ноябрь

SHu yo`l orqaligina davlatimizda huquqiy davlat shakllanadi va taraqqiyot bosqichiga ko`tariladi. SHundagina davlatimizda asta-sekinlik bilan shakllanib kelayotgan shartnomaviy munosabatlardagi huquq va burchlarni fuqarolar to`la to`kis tushunib etadilar va ularga to`la holda amal qiladilar.

Bu hususida Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov shunday degan edi “Jamiyatning demokratiya yo`lidan jadal rivojlanishi va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko`p jihatdan odamlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasiga bog`liqdir. YUksak huquqiy madaniyat – demokratik jamiyat poydevori va huquqiy tizimning etuklik ko`rsatkichidir.”¹

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2017-2021 yillarga mo`ljallangan “O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi”da, fuqarolik va xo`jalik, shu jumladan shartnomaviy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni sudgacha hal qilish mexanizmlarini qo`llashni kengaytirish va ularning huquqiy himoyasini kuchaytirish doir bir qator masalalar nazarda tutilgandi².

Biz kishilarnig huquqiy madaniyatini va huquqiy ongini shakllantirish orqaligina eski ma`muriy – buyruqbozlik tizimi o`rniga yangicha shakldagi shartnomaviy munosabatlarni to`la shakllantira olamiz.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari davr talablariga to`la-to`kis mos keladigan iqtisodiy munosabatlarda shartnomaviy munosabatlarni rivojlantirishga xukumatimiz tomonidan ayniqsa juda katta ahamiyat bermoqda. Bu normativ xujjatlar natijasida turli mulkchilik shakldagi xo`jaliklar ma`muriy buyruqbozlikka asoslangan turli³ tashkilotlarning iskanjasidan qutilgan holda turli mulkchilikka asoslangan korxonalar bilan erkin ravishda fuqarolik huquqiy shartnomalari asosida birgalikda o`zaro hamjixatlikda faoliyat yurgiza boshladilar.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси//Халқ сўзи. 2010 йил 13 ноябрь

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. // Халқ сўзи. 8 феврал 2017 йил.

³Каримов И.А. Иқтисодий ислохот масъулиятли босқич. -Т: Ўзбекистон, 1994. 13-б.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari davrida fuqarolik huquqiy bitimlarning (shartnomalarning) roli va ahamiyati ayniqsa katta. Chunki bozor iqtisodiyoti munosabatlarning o'zi ma'lum bir fuqarolik huquqiy bitimlari shartnomalar yig'indisidan tashkil topadi.

Bozor iqtisodiy munosabatlari davrida fuqarolik bitimlarining muhim ahamiyatga ega bo'lganligi uchun ham malakaviy bitiruv ishi mavzusi qilib "Fuqarolik huquqiy bitimlar va ularning klassifikatsiyasi" mavzusini tanlab, ushbu mavzusini boholi qudrat ilmiy va amaliy nuqtai nazardan yoritib berishga harakat qilaman.

Bitiruvchi umumkasbiy va maxsus tayyorgarligining tavsifi: Xudayberganov SHERZOD barcha fanlarni to'la o'zlashtirib, ularni amaliyotga qo'llash ko'nikmasiga ega. Bitiruvchi talabaning mustaqil ishni bajarish layoqati, adabiyotlardan foydalanish qobiliyati va shaxsiy xususiyatlari maqsadga muvofiq.

Xudayberganov SHERZOD o'zi mustaqil ishlay oladi, maxsus adabiyotlardan foydalanish qobiliyatiga ega. O'zining mutaxassisligi bo'yicha mustaqil ishlashga layoqatli, yangilikka intiluvchi, tashabbuskor, o'z ustida muntazam ishlaydi. Muomalasi yaxshi, ishga mas'uliyat bilan yondashadi.

Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari. Bitiruv malakaviy ishni tayyorlashda diplomant O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning asarlaridan metodologik asos, mavzuga oid ilmiy maqola, risola, monografiya, matbuot va internet materiallaridan muhim manba sifatida foydalangan. Shuningdek, ishda Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Oliy Majlis palatalari yig'ilishlari materiallaridan ham keng foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishga qo'yilgan talablarning bajarilishi darajasi.

Ish to'la talabga javob beradi. Uning materiallaridan amaliyotda keng foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

U.SHERIPOV
(f.i.sh.)

2017 yil «15» may

Urganch davlat universiteti

Tarix fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishining

Bitiruv malakaviy ishiga

T A Q R I Z

Malakaviy ish mavzusi : Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi.

Malakaviy ishning hajmi. 12070 so'zdan iborat

a) tushuntirish qismi varaqlar soni: 62 sahifadan iborat

b) ilovalar soni:-

Bitiruv malakaviy ish mavzusining dolzarbligi va berilgan topshiriqqa mosligi. Ishning mavzusi dolzarb, berilgan topshiriqqa mosdir

Bitiruv malakaviy ishning «Kirish» qismida va ilova qilingan materiallarning tarkibi va bajarilish sifati. Ishning kirish qismida dolzarbligi, ilmiy o'rganilganlik darajasi, metodologik asosi va muhim manbasi, maqsad va vazifalari, amaliy ahamiyati, tarkibiy tuzilishi va xajmi o'z aksini topgan bo'lib, to'la talabga javob berdi.

Malakaviy ishda ilmiy manbalar. Fan-texnika innovatsiya yutuqlari natijalaridan foydalanilganligi. Bitiruv malakaviy ishda ilmiy adabiyotlardan, innovatsion yutuqlar natijalaridan, Prezident asarlaridan keng foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy-uslubiy va texnik iqtisodiy jihatdan asoslanganligi. Ishda mavzuga oid barcha ma'lumotlar umumlashtirilgan va tahlil qilingan. Ish ilmiy uslubiy va texnik iqtisodiy jihatdan to'la asoslab berilgan. Amaliy ahamiyati ham ko'rsatilgan.

Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari. Berilgan tavsiyalarni ishlab chiqarishda va ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari. Ishda mavzuning ilgari kitoblarda aks ettirilmagan jihatlari ko'rsatib berilgan. Ishning materiallari va tavsiyalardan ta'lim sohasida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'rganishda hamda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda muhim manba sifatida foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishidagi kamchiliklar. Ishda ayrim texnik kamchiliklar va juz'iy orfografik xatolar mavjud. Ular ishning ahamiyatini pasaytirmaydi.

Taqrizchi:

(imzo)

Atajanov G`ulomjon
Urganch avtomobil va yo'llar kasb
hunar kolleji o'qituvchisi
(mansabi, ish-joyi, darajasi, f.i.sh.)

2017 yil «20» may

Bitiruv malakaviy ishni DAK tomonidan baholash mezonlari

№	Baholanadigan bo'limlar	Eng yuqori ko'rsatkich ball hisobida
1	BMI ning "Kirish" qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	10
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos xolda bajarilishi	35
3	"Xulosa" hismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	10
4	Ishni bajarishda mavzuga oid manbaalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10
5	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10
6	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5
7	Himoyaga ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi	10
8	BMI mavzusi bo'yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferentsiyalarda ma'ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10

Eslatma: har bir kafedraning xususiyatlari e'tiborga olingan holda baholash mezonlariga o'zgartirishlar kiritish maqsadga muvofiq.

Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti “Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va xuquq ta’limi” yo’nalishining bitiruvchisi Xudayberganov SHERZOD “**Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi.**” mavzusida bajarilgan bitiruv malakaviy ishi DAK ning «___» 2017 yil «___iyun» dagi majlisida himoya qilinadi.

Davlat attestatsiya komissiyasi bitiruv malakaviy ishga quyidagi o’zlashtirish ko’rsatkichlarini belgilaydi.

№	Baholanadigan bo’limlar	Eng yuqori ko’rsatkich ball hisobida	Komissiya belgilagan foiz
1	BMI ning “Kirish” qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	10	
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos xolda bajarilishi	35	
3	“Xulosa” qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	10	
4	Ishni bajarishda mavzuga oid manbaalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10	
5	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10	
6	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5	
7	Himoyaga ish mazmunini bayon hila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi	10	
8	BMI mavzusi bo’yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferentsiyalarda ma’ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10	
Jami:			

Davlat attestatsiya komissiyasi majlisining qarori: “**Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi.**” mavzusida bajargan bitiruv malakaviy ish uchun _____ lik o’zlashtirish ko’rsatkichi belgilanish va «___» deb baholansin.

2. _____

DAK raisi: _____

A’zolari: _____

2017 yil «___» _____

Urganch davlat universiteti Tarix Fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası.

Bitiruv malakaviy ish _____sonli tartib raqam bilan qayd qilindi.

**Bitiruv malakaviy ishni bajaruvchining ismi-sharifi: Xudayberganov
SHerzod**

**Bitiruv malakaviy ishning mavzusi: Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning
klassifikasiyasi.**

Ilmiy rahbar (maslahatchi) ning ismi-sharifi: t.f.n. U.SHeripov

Bitiruv malakaviy ish kafedraning 2017 yil o'tkazilgan majlisi qaroriga muvofiq
DAK majlisiga tavsiya qilindi.

Bitiruv malakaviy ishga taqrizchi qilib Atajanov G`ulomjon tayinlandi.

Kafedra mudiri: t.f.n U.Sheripov

Kafedraning bitiruv malakaviy ishni DAK majlisida himoya qilish bo'yicha
tavsiyasiga roziman.

Fakultet dekani: t.f.n. O.Shixov

Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
5111600 ta'lim bakalavr

Tasdiqlayman;
Fakultet dekani dots.O.Shixov _____
“ ___ ” _____ 2017 y.

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO'YICHA TOPSHIRIQ

Talaba : Xudayberganov SHERZOD

Ishning mavzusi: Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi.

19 dekabr 2016 yil universitet rektorining “233- T §6” sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan.

2. Ishni topshirish muddati: “ ___ ” _____ 2017 y.

3. Mavzu bo'yicha dastlabki ma'lumotlar beruvchi adabiyotlar ro'yxati.

1. Zokirov I.B. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik huquqi. 1-qism. T.: TDYUI. 2009 yil
2. Raxmonqulov H.R. Bitimlar. –Toshkent. 2010.
3. Raxmonqulov H.R. “O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif va sharhlar”. –T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi”, 1997 yil.
4. Tolstoy YU.K., Sergeev A.P. Grajdanskoe pravo. CHast pervoe, izd. Sankt-Peterburg 2006 god.
5. Anortoev I.A., Ibratov B.I. “Aholi uchun yuridik ma'lumotnoma”. № 1-5. –T.: “Adolat” 1994-95 y.
6. Raxmonkulov H.R. Evolutsiya dogovornogo pravo. –T: Mir ekonomiki i pravo, 1997.
7. O'zbekiston yuridik entsiklopediyasi // Mas'ul muharrir: N.Toychiev. –Toshkent: Adolat, 2009. – 213 b.

4. Ishning maqsadi: Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi “Fuqarolik huquqi” va Fuqarolik Kodeksi doirasida tadqiq etishdan iborat.

YUqorida qo`yilgan maqsaddan kelib chiqib, bitiruv malakaviy ishining **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

- fuqarolik huquqiy bitim tushunchasi berish maqsadida shu soha olimlari tomonidan yaratilgan ishlanmalarni o`rganish va tahlil qilish;
- fuqarolik huquqiy bitimlarning huquqiy belgilari ochib berish maqsadida statistik va amaliyot materiallaridan unumli foydalanish;
- fuqarolik huquqiy bitimlarning turlarini turli xil metodlar asosida tahlil qilish;
- fuqarolik huquqiy bitimlarning shaklining o`ziga xos xususiyatlari urg`u berish;
- bitimning haqiqiy sanalish shartlarini o`rganish;
- o`z-o`zidan haqiqiy sanalmaydigan bitim turlari va ularning huquqiy oqibatlarini tahlil qilish;
- nizoli bitimlarning turlari va ularning haqiqiy sanalmasligi oqibatlarini o`rganib asolangan takliflar berish.

5. Chizma materiallar ro`yxati:_____

6.Maslahatchilar:_____

Bo`limlar	Maslahatchi F.I.Sh.	Imzo, sana	
		Topshiriq berdi	Topshiriq q. qildi
Kirish qismi		10.01.17.	
I-bob boyicha	Quryozov S.	08.02.17.	
I-bob 1-2 qismi	Saidov H.	17.02.17	
II-bob boyicha	Quryozov S.	03.03.17	
II-bob 1-2 qismi	Saidov H.	15.03.17	
III-bob boyicha	Quryozov S.		
III-bob 1-2-3qismi	Saidov H.		

Ishga taqriz yozuvchining F.I.Sh., ilmiy darajasi, unvoni: Atajanov
G`ulomjon Urganch avtomobil va yo`llar kasb hunar kolleji o`qituvchisi

7. Ilmiy rahbar: **t.f.n. U.A.SHeripov** _____
(imzo)

BMI bajaruvchi talaba: **SH.M. Xudayberganov** _____
(imzo)

Kafedra mudiri: **t.f.n. U.Sheripov** _____
(imzo)

MUNDARIJA

Kirish.....	17-21
I BOB. FUQAROLIK HUQUQIDA BITIMLAR TUSHUNCHASI VA HUQUQIY BELGILARI	
1.1. Fuqarolik huquqiy bitim tushunchasi, predmeti va mazmuni.....	22-24
1.2. Fuqarolik huquqiy bitimlarning huquqiy belgilari.....	25-31
II BOB. FUQAROLIK HUQUQIDA BITIMLARNING KLASSIFIKATSIYASI VA SHAKLLARI	
2.1. Fuqarolik huquqiy bitimlarning turlari.....	32-35
2.2. Fuqarolik huquqiy bitimlarning shakli.....	36-44
III BOB. FUQAROLIK HUQUQIDA BITIMLARNI TUZISH SHARTLARIGA RIOYA QILMASLIKNING HUQUQIY OQIBATLARI	
3.1. Bitimning haqiqiy sanalish shartlari.....	45-49
3.2. O`z-o`zidan haqiqiy sanalmaydigan bitim turlari va ularning huquqiy oqibatlari.....	49-52
3.3. Nizoli bitimlarning turlari va ularning haqiqiy sanalmasligi oqibatlari.....	52-55
XULOSA.....	56-58
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.....	59-62

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda yurtimizda mustaqil, suveren demokratik davlat barpo etish, ko`p ukladli bozor iqtisodiyoti, shuningdek, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblangan fuqarolik jamiyatini shakllantirishni chuqurlashtirishga qaratilgan islohotlar izchil davom ettirilmoqda.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta`kidlaganlaridek, “SHu qarashlarni inobatga olgan holda, biz bugun hech kimdan kam bo`lmaydigan demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurayotgan ekanmiz, hech shubhasiz, Konstitutsiyamizning eng muhim printsiplaridan biri, “o`zbek modeli” deb nom olgan yangi jamiyat barpo etishning 5 ta printsiptan biri bo`lmish qonun ustuvorligi va qonunchilikka rioya qilish printsiplari amalda qanday o`rin tutayotgani haqida gaplashib olsak, maqsadga muvofiq bo`ladi, deb o`ylayman. Mohiyatan olib qaraganda, bu o`rinda gap nafaqat qabul qilingan qonunlar va qonunchilik normalarini so`zsiz bajarish haqida bormoqda. SHu bilan birga, qonun va qonunchilik hujjatlarini qabul qilishda ularning umumiy printsipti va mexanizmlarini belgilab qo`yish bilan chegaralanmaslik kerak. Bu avvalo oldimizda turgan vazifalarimiz sari ilgarilab borishimizni ta`minlab berishi zarur.

Afsuski, ko`p holatlarda bu qonunlarga muvofiq belgilangan normalarni qanday vaziyatda qanday qo`llash lozimligini ko`rsatib beradigan huquqiy mexanizmlarni, qonunosti hujjatlarini, sodda qilib aytganda, qabul qilingan qonunlarni amalga oshirish mexanizmlarini aniqlab beradigan hujjatlarni qabul qilishni keyinga suramiz”¹ degan edi.

SHu yo`l orqaligina davlatimizda huquqiy davlat shakllanadi va taraqqiyot bosqichiga ko`tariladi. SHundagina davlatimizda asta-sekinlik bilan shakllanib kelayotgan shartnomaviy munosabatlardagi huquq va burchlarni fuqarolar to`la to`kis tushunib etadilar va ularga to`la holda amal qiladilar.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси//Халқ сўзи. 2010 йил 13 ноябрь

Bu hususida Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov shunday degan edi “Jamiyatning demokratiya yo`lidan jadal rivojlanishi va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko`p jihatdan odamlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasiga bog`liqdir. YUksak huquqiy madaniyat – demokratik jamiyat poydevori va huquqiy tizimning etuklik ko`rsatkichidir.”¹

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2017-2021 yillarga mo`ljallangan “O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi”da, fuqarolik va xo`jalik, shu jumladan shartnomaviy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni sudgacha hal qilish mexanizmlarini qo`llashni kengaytirish va ularning huquqiy himoyasini kuchaytirish doir bir qator masalalar nazarda tutilgandi².

Biz kishilarnig huquqiy madaniyatini va huquqiy ongini shakllantirish orqaligina eski ma`muriy – buyruqbozlik tizimi o`rniga yangicha shakldagi shartnomaviy munosabatlarni to`la shakllantira olamiz.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari davr talablariga to`la-to`kis mos keladigan iqtisodiy munosabatlarda shartnomaviy munosabatlarni rivojlantirishga xukumatimiz tomonidan ayniqsa juda katta ahamiyat bermoqda. Bu kabi fuqarolik huquqiy shartnomaviy munosabatlarni rivojlantirish uchun xukumatimiz tomonidan bir qator normativ hujjatlar ishlab chiqildi va hayotga tadbiq etilmoqda. Bu normativ xujjatlar natijasida turli mulkchilik shakldagi xo`jaliklar ma`muriy buyruqbozlikka asoslangan turli³ tashkilotlarning iskanjasidan qutilgan holda turli mulkchilikka asoslangan korxonalar bilan erkin ravishda fuqarolik huquqiy shartnomalari asosida birgalikda o`zaro hamjixatlikda faoliyat yurgiza boshladilar.

Bu to`g`risida birinchi Prezident I.A.Karimov shunday degan edi, - “Bu qarorlarning yana bir muhim jihati shuki, turli mulkchilik shaklidagi xo`jaliklar

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси//Халқ сўзи. 2010 йил 13 ноябрь

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. // Халқ сўзи. 8 феврал 2017 йил.

³Каримов И.А. Иқтисодий ислохот масъулиятли босқич. -Т: Ўзбекистон, 1994. 13-б.

nazorat etuvchi turli tuman tashkilotlarining iskanjasidan qutildi, ular o`rniga servis, ya'ni xizmat ko`rsatish korxonalari bilan shartnomalar asosida ishlay boshladi.”

Bozor – iqtisodiyoti munosabatlari davrida fuqarolik huquqiy bitimlarning (shartnomalarning) roli va ahamiyati ayniqsa katta. Chunki bozor iqtisodiyoti munosabatlarning o`zi ma'lum bir fuqarolik huquqiy bitimlari shartnomalar yig`indisidan tashkil topadi.

Bozor iqtisodiy munosabatlari davrida fuqarolik bitimlarining muhim ahamiyatga ega bo`lganligi uchun ham malakaviy bitiruv ishi mavzusi qilib “Fuqarolik huquqiy bitimlar va ularning klassifikatsiyasi” mavzusini tanlab, ushbu mavzusini baholi qudrat ilmiy va amaliy nuqtai nazardan yoritib berishga harakat qilaman.

Biz fuqarolik huquqiy bitimlar, ularning klassifikatsiyasi fuqarolik huquqiy bitimlar tushunchasi va ularning huquqiy belgilari, bitimlarning haqiqiy hisoblanish shartlari va uning haqiqiy sanalmasilik asoslarini ilmiy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qilishga harakat qilamiz.

Mavzuning o`rganilganlik darajasi. Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi oid masalalarning nazariy-huquqiy jihatlari mamlakatimizning huquqshunos olimlaridan X.Rahmonqulov, SH.Ro`zinazarov, R.Ro`ziev, V.Topildiev, SH.Fayziev, O.Oqyulov, N.Normatov, F.Otaxonov, SH.Nazarov va boshqalar o`zlarining ilmiy asarlari, darsliklari, o`quv qo`llanmalarida e'tibor qaratib o`tishgan.

SHunga qaramasdan mazkur mavzu kompleks darajada bugungi kunda o`rganilmagan bo`lib alohida o`rganish va huquqiy tahlil qilishni talab qiladi. YUqoridagilarni inobatga olib bitiruv malakaviy ishidan quyidagilar maqsad qilib qo`yiladi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi: Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi “Fuqarolik huquqi” va Fuqarolik Kodeksi doirasida tadqiq etishdan iborat.

YUqorida qo`yilgan maqsaddan kelib chiqib, bitiruv malakaviy ishining **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

- fuqarolik huquqiy bitim tushunchasi berish maqsadida shu soha olimlari tomonidan yaratilgan ishlanmalarni o`rganish va tahlil qilish;

- fuqarolik huquqiy bitimlarning huquqiy belgilari ochib berish maqsadida statistik va amaliyot materiallaridan unumli foydalanish;

- fuqarolik huquqiy bitimlarning turlarini turli xil metodlar asosida tahlil qilish;

- fuqarolik huquqiy bitimlarning shakli ning o`ziga xos xususiyatlari urg`u berish;

- bitimning haqiqiy sanalish shartlarini o`rganish;

- o`z-o`zidan haqiqiy sanalmaydigan bitim turlari va ularning huquqiy oqibatlarini tahlil qilish;

- nizoli bitimlarning turlari va ularning haqiqiy sanalmasligi oqibatlarini o`rganib asolangan takliflar berish.

Bitiruv loyiha ishining ob`ektini “Fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi” mavzusining “Fuqarolik huquqi” o`quv fani doirasidagi tutgan o`rni va ahamiyatiga oid masalalar tizimi tashkil etadi.

Bitiruv loyiha ishi predmeti Fuqarolik huquqi fani sohasidagi nazariy masalalar, o`quv uslubiy va normativ huquqiy hujjatlar, ilmiy va o`quv adabiyotlari hamda mamlakatimiz ijtimoiy voqeligida amalda bo`lgan fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishida qo`llanilgan uslublarning qisqacha tavsifi. Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, statistik, muammoviy-maqsadli, qiyosiy-tahliliy, mantiqiy yondashuv, amaliyot natijalari va joriy qonunchilikni tahlil etish, tizimlashtirish va ilmiy bilishning boshqa usullaridan foydalanildi.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari va unda ilgari surilgan g`oyalardan fuqarolik huquqida bitimlar va ularning klassifikatsiyasi bilan bog`liq muammolarni yanada chuqurroq

o`rganishda, tegishli qonunchilikni takomillashtirishda, “Fuqarolik huquqi”, “Fuqarolik protsessi”, kabi fanlardan dars berishda, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini oshirishda kengroq foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati shundan iboratki, mamlakatimizda bozor iqtisodiy munosabatlarga boskichma-boskich o`tish jarayonida fuqarolik huquqida bitimlar tushunchasi, turlari va shakllari atroflicha o`rganib tahlil qilinganligi va amaliy takliflar ishlab chiqilganligi hamda uning ilmiy va amaliy faoliyatda foydalanish mumkinligida ifodalanadi.

Bitiruv malakaviy ishidan kutilayotgan natijalar:

- fuqarolik huquqiy bitim tushunchasi va turlariga yangi talqinda ta`rif beriladi;

- fuqarolik huquqiy bitimlarning shakli yangi printsplardan foydalangan xolda ishlab chiqilidi;

- bitimning haqiqiy sanalish shartlarining vujudga kelish sharoiti va sabablarini turli xil metodlar asosida tahlil qilinib asosli takliflar beriladi;

- nizoli bitimlarning turlari va ularning haqiqiy sanalmasligi oqibatlarining zamonaviy ko`rinishlar va ularning oldini olish choralarining o`ziga xos xususiyatlari urg`u berilib asosli takliflar ishlab chiqiladi;

Mavzuning tuzilishi va hajmi. Bitiruv malaka ishi kirish, uch bob, ettita paragraf, xulosa va takliflardan iborat holda yoritib berilgan. Bitiruv malaka ishida 25 ta manbadan foydalanilgan. Ishning hajmi 63 betni tashkil etadi.

I BOB. FUQAROLIK HUQUQIY BITIMLAR TUSHUNCHASI VA HUQUQIY BELGILARI

1.1. Fuqarolik huquqiy bitim tushunchasi, predmeti, mazmuni

Bitimlar jismoniy va yuridik shaxslarning ongli, aniq maqsadga qaratilgan, erk - irodasi asosidagi xatti - xarakatlari bo`lib, ularni amalga oshirish orqali ular muayyan huquqiy oqibatlarga erishishga intiladilar.¹

Bitimlar – fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash o`zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlarga aytiladi (FK ning 101-moddasi).

Har qanday bitim shaxslarning erki-irodasi bilan bog`liq bo`lib muayyan huquqiy oqibat tug`dirishga qaratiladi. Bitimda fuqaro va tashkilotlarning ma`lum moddiy hamda madaniy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan erklari ifodalanadi.

Bitim shaxslarning erki bilan bog`liq bo`lgan ularning irodasidan kelib chiqadigan harakat bo`lganligi tufayli bitimda ifodalangan erk izhor qilinishi, ya`ni, boshqa shaxslarga bildirilishi lozim.

Ayrim mualliflarning fikricha, bitimning mazmunini quyidagi belgilar tashkil etadi:

1. bitim–erk-irodani ifodalovchi hujjat;
2. haqiqiy harakat natijasida yuzaga keladi;
3. bitim fuqarolik-huquqiy munosabatni vujudga keltirish, o`zgartirish va bekor qilishga maxsus yo`naltirilgan bo`ladi;
4. bitim fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinuvchi huquqiy munosabatni yuzaga keltiradi².

Bitim tuzish natijasida muayyan huquqiy oqibat tug`dirish uchun bitim tuzuvchi shaxslar bitimda o`z erklarini ifodalashdan tashqari muayyan harakatni

¹ Рахмонкулов. Х.Р. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексига шарҳ. 1-жилд. –Т, 2010. –Б.292.

² Гражданское право. Под.ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. –М.: Проспект, 2003.-281с.

qilishlari lozim bo`ladi. Bu harakat shart qilingan ishni bajarishga, ma'lum mulkni topshirishga yoki ma'lum pulni to`lashga qaratilgan bo`lishi mumkin.¹

Fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini vujudga keltirish, o`zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan holatlar sifatida yuridik fakt tarkibiga kiradigan bitimlar boshqa yuridik faktlardan farq qiladi. Masalan, yuridik fakt hisoblangan hodisa shaxslarning erkidan tashqari vujudga kelsa, bitimlar faqat shaxslarning erki bilangina tuziladi. Demak, bitim o`zining muayyan bir huquqiy oqibat tug`dirishi, ma'lum bir huquqiy natijaga erishishi bilan boshqa yuridik faktlardan farqlanadi va shu sabab bitimni erk bayonnomasi deb ham atash mumkin. To`g`ri, davlat organlari va fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari ham muayyan huquqiy oqibat, natija keltiruvchi hujjatlar qabul qiladi, lekin ularda aynan erk muhtoriyati – ishtirok etuvchilarning umumiy xoxish irodasining mavjud emasligi bitimlardan ajralib turishiga sabab bo`ladi va ularga nisbatan bitimlar to`g`risidagi umumiy qoidalar qo`llanilmaydi.

Bitimlar uchun quyidagi shartlarning bo`lishi muhimdir:

- a) bitim tuzuvchi shaxs fuqarolik huquqining sub'ekti hisoblanishi;
- b) muayyan bitimni tuzuvchi shaxsda bu bitimni tuzish erki bo`lishi va bu erk ma'lum huquqiy oqibatlar tug`dirishga qaratilgan bo`lishi;
- v) shaxsning erki muayyan yuridik fakt hisoblangan harakatda o`zining tashqi ifodasini topishi, ya'ni ma'lum shaklda izhor qilingan bo`lishi kerak.

Fuqarolik huquqiy bitim fuqarolik huquq – burchlarni belgilovchi, o`zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi harakat bo`lib hisoblanadi.

N.Milshteyn “Bitim o`zida nimani ifodalaydi? Eng avvalo, bu eng ko`p tarqalgan asosida fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish o`zgartirish yoki bekor bo`lishidir”² deb fuqarolik huquqiy bitimga ta'rif beradi.

¹ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. –Т., 2006. –Б. 158.

² Мильштейн Н.Я. Сто вопросов и сто ответов по гражданскому праву. -Т: Узбекистан, 1990. 11-с.

YA.A.Kunik ham bu fikrga qo`shilgan holda, “Bitim...fuqarolar va tashkilotlarning fuqarolik huquq va burchlarni belgilovchi o`zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi harakatdir”.

Olimlarning fikriga qo`shilgan holda A.M.Belyakova quyidagi fikrlarni ilgari surdilar “Bitim o`zida yuridik faktni ifodalaydi va keng tarqalgan asosida fuqarolik huquqiy munosabatlarning vujudga kelish, o`zgartirish yoki bekor bo`lishi hisoblanadi.”

YUqorida qayd etilgan olimlardan farqli ravishda O.A.Krasavchikov butun bir bitimlar instituti haqida fikr bildirib... “Fuqarolik huquqida bitimlar instituti – bu bitimlarning amalga oshirishning huquqiy mohiyati, tartibini va shakllarni, ularning haqiqiy sanalish asoslari va yuridik oqibatlarini o`zida ifodalovchi fuqarolik huquqiy normalar yig`indisidir”. O.A.Krasavchikov bitimlarning fuqarolik huquqiy instituti haqidagi o`z fikrini davom ettirib, ushbu institutni ikkita qism, umumiy va maxsus qismlarga ajratadi. Ushbu institutning umumiy qismi normalari hamma fuqarolik huquqiy bitimlarga taalluqli. Maxsus qismning huquqiy normalari esa shu yoki boshqa alohida bitim turlari bilan chegaralanadi. (Masalan, oldi-sotdi shartnomasi, turar joy ijarasi shartnomasi, yuk tashish shartnomasi va x.k.)

Fuqarolik huquqiy bitimlar tushunchasi to`la-to`kis ifoda etish uchun I.B.Zokirovning fikriga ko`ra quyidagi shartlar mavjud bo`lishi, jumladan:

“A. Bitim tuzuvchi shaxs fuqarolik huquqining sub`ekti hisoblanadi;

B. Muayyan bitimni tuzuvchi shaxsda bu bitim tuzish erki bo`lishi va bu erk ma`lum huquqiy oqibatlarni tug`dirishga qaratilgan bo`lishi lozim;

V. SHaxsning erki muayyan yuridik fakt hisoblangan harakatda o`zining tashqi ifodasini topishi, ya`ni ma`lum shaklda izhor qilingan bo`lishi kerak”¹.

Biz yuqorida keltirib o`tgan olimlarning fikrlariga qo`shilgan holda fuqarolik huquqiy bitimiga quyidagicha tushuncha bera olamiz.

¹ Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). -Т: ТДЮИ, 2009. 173-б.

Fuqarolik huquqiy bitimlar – fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash, o`zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlardir.

Fuqarolik huquqiy bitimning mohiyati to`g`risida quyidagicha fikrni ilgari surishimiz mumkin bo`ladi.

Fuqarolik huquqiy bitimning mohiyati – bu ma`lum bir doiradagi huquq va burchlarni vujudga keltirishdagi yoki boshqacha qilib aytganda bitimning mohiyati bu ma`lum bir fuqarolik huquqiy munosabatlarni vujudga keltirishdan iborat.

Fuqarolik huquqiy bitim tushunchasini tushunib olish bozor iqtisodiyoti munosabatlari rivojlanib kelayotgan hozirgi bir davrda dolzarb masalalardan biri bo`lganligi uchun ham biz yuqorida fuqarolik huquqiy bitim tushunchasini turli olimlarning nuqtai nazarlari orqali tushintirib berishga harakat qildik.

Fuqarolik huquqiy bitimning muvaffiqiyatli amalga oshirilishi avvalo bitim o`zi nima ekanligini to`liq anglab olishdan boshlanadi.

1.2. Fuqarolik huquqiy bitimlarning huquqiy belgilari

Bitimni turkumlash jarayonida bir bitimning turli jihatlari e`tiborga olinadi. Bunda erkning ifodalanishi, muqobil ijro hamda tuzilgan muddati va boshqa omillar asos qilib olinadi. Bir turga mansub bitimning xususiyati boshqa turkumga xos jihatni ham qamrab olishi mumkin. Masalan, mulk ijarasi shartnomasi konsensual xarakterni o`zida ifoda etadigan, haq baravariga tuziladigan, ikki tomonlama bitim hisoblanadi. Ushbu holatdan ko`rinib turibdiki, mulk ijarasining huquqiy belgilari xususida to`xtalganda, undagi taraflar erkinligining ifodalanishi, muqobil ijroning mavjudligi va bitimni yuridik kuchga kirish muddatiga e`tibor qilinmoqda.

Fuqarolik huquqi fanida bitimlar o`zlarining belgilari bo`yicha quyidagi turlarga bo`linadi (klassifikatsiya qilinadi):

Bitimlar erkning ifodalanishiga qarab *bir, ikki va ko`p tomonlama bitimlarga* bo`linadi. Ushbu holat FKning 102-moddasida belgilangan bo`lib, unda bitimlar bir taraflama, ikki taraflama yoki ko`p taraflama (shartnomalar) bo`lishi mumkinligi, bitim tuzish uchun qonun hujjatlariga yoki taraflarning kelishuviga muvofiq bir tarafning xohishi zarur va etarli bo`lsa, bunday bitim bir taraflama bitim hisoblanishi, shartnoma tuzish uchun ikki taraf (ikki taraflama bitim) yoki uch yoxud undan ko`p taraf (ko`p taraflama bitim) kelishib xohish bildirgan bo`lishi kerakligi belgilangan.

Bir taraflama bitim qoidalari Fkning 103-moddasida o`z ifodasini topgan. Bir tomonlama bitimdan faqat bir tomonninggina erki ifodalanadi, huquq va majburiyat faqat bir tomonning irodasi bo`yichagina vujudga keladi, o`zgaradi yoki bekor bo`ladi. U boshqa shaxslar uchun qonunlarda yoki bu shaxslar bilan kelishuvda belgilangan hollardagina burchlar keltirib chiqarishi mumkin. Bir taraflama bitimlarga nisbatan, basharti qonun hujjatlariga, bitimning tabiati va mohiyatiga zid bo`lmasa, majburiyatlar va shartnomalar to`g`risidagi umumiy qoidalar tegishlicha qo`llaniladi.

Bir tomonlama bitim uni tuzgan shaxs uchun majburiyatlar keltirib chiqaradi. Bir taraflama bitimda unda ishtirok etuvchi bir tarafning erk bayon etilishining o`zi kifoya. Bir tomonlama shartnomalarda ishtirok etuvchi taraflarning birida faqat huquq bo`lib, hech qanday majburiyat bo`lmaydi. Ikkinchi tarafda esa faqat majburiyat mavjud bo`ladi. Masalan, Fkning 732-moddasida belgilangan qarz shartnomasi ko`ra, bir taraf (qarz beruvchi) ikkinchi tarafga (qarz oluvchiga) pul yoki turga xos alomatlari bilan belgilangan boshqa ashyolarni mulk qilib beradi, qarz oluvchi esa qarz beruvchiga bir yo`la yoki bo`lib-bo`lib, o`shancha summadagi pulni yoki qarzga olingan ashyolarning xili, sifati va miqdoriga baravar ashyolarni (qarz summasini) qaytarib berish majburiyatini oladi. Bunda bir taraf bo`lgan qarz beruvchida faqatgina shartnomada belgilangan qarz summasini berish huquqi mavjud holos, u qarz berishga majbur emas. SHu sabab ham qarz shartnomasi pul yoki ashyolar topshirilgan paytdan boshlab tuzilgan hisoblanadi.

Bu kabi bitimlarga yana xadyani ham kiritish mumkin. Hadya bir tomonlama, real, tekinga tuziladigan shartnoma hisoblanadi. SHubhasiz, hadya bir tomonlama bitim bo`lib, taraflarning o`zaro kelishuviga asoslanadi. U hadya oluvchining taklif qilingan mulkiy huquqni qabul qilishga rozilik berishida ifodalanadi, aynan shu belgisi bilan hadya qarz shartnomasidan farq qiladi¹.

Renta shartnomasi ham bir tomonlama shartnomalar turkumiga kiradi. YA`ni, renta oluvchida faqat renta to`lovini o`z vaqtida to`lashni va mol-mulkdan oqilona doirada foydalanishni talab qilish huquqi, renta to`lovchida renta to`lovlarini o`z vaqtida to`lab borish majburiyati mavjud bo`ladi.

SHuningdek tekin foydalanish, bank omonati, ommaviy tanlov, mukofotni oshkora va`da qilish, vasiyatnoma, ishonchnoma bilan bog`liq bitimlar bir tomonlama bitim hisoblanadi.

Ikki tomonlama bitimlar har ikki tomonning erkiga muvofiq tuziladi. Bunday bitimlar–shartnomalardir. “Ikki tomonlama” iborasi bitimda ishtirok etuvchi taraflarning sonini belgilab bermaydi. Masalan, qarz shartnomasida o`z-o`zidan ikki taraf – qarz beruvchi va qarz oluvchilar ishtirok etsa-da, u bir tomonlama shartnoma hisoblanadi. Ikki tomonlama bitimning mohiyati har ikki tarafda ham huquq va majburiyatning mavjudligi orqali belgilanadi, ya`ni bir tarafning huquqi ikkinchi tarafga majburiyat bo`lib o`tadi yoki aksincha. Aynan shu holatni oldi-sotdi shartnomasi misolida tushuntirishga harakat qilamiz. Ma`lumki, oldi-sotdi shartnomasida ikki taraf sotuvchi va sotib oluvchi ishtirok etadi. Fkning 386-moddasiga muvofiq, oldi-sotdi shartnomasi bo`yicha bir taraf (sotuvchi) tovarni boshqa taraf (sotib oluvchi)ga mulk qilib topshirish majburiyatini, sotib oluvchi esa bu tovarni qabul qilish va uning uchun belgilangan pul summasi (bahosi)ni to`lash majburiyatini oladi.

Ushbu normadan ko`rinib turibdiki, sotuvchining mol-mulkni sifatli, o`z vaqtida shartnomada kelishilgan shartlar asosida topshirish majburiyati sotib oluvchida aksincha shu holat - mol-mulkni sifatli, o`z vaqtida shartnomada

¹Муаллифлар жамоаси. Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. –Тошкент: Илм зиё,2008. –114 б.

kelishilgan shartlar asosida topshirilishini talab qilishga bo`lgan huquqni keltirib chiqaradi. SHuningdek, sotib oluvchining sotib olinayotgan tovarni qabul qilish va uning uchun belgilangan pul summasi (bahosi)ni to`lash majburiyati sotuvchiga tovarni qabul qilishni va uning uchun belgilangan pul summasi o`z vaqtida kelishilgan shartlar asosida to`lashni talab qilish huquqini beradi.

Ko`p tomonlama bitimlarda uch va undan ortiq shaxslarning erklari ifodalanadi. Ko`p tomonlama bitimga oddiy shirkat (birgalikdagi faoliyat) shartnomasi misol bo`ladi. Ko`p tomonlama bitimlar ham ikki tomonlama bitimlar singari o`zaro kelishuvlar, ya`ni shartnomalardir.

Ayrim hollarda bitimlar ham bir tomonlama ham ikki tomonlama bo`lishi mumkin. Bunda bitimning holatiga qarab uni bir yoki ikki tomonlama bitimlar turkumiga kiritiladi.

Masalan, sug`urta shartnomasi tuzilishi jarayonida sug`urta badalining bir yo`la to`lanishi bilan sug`urta qildiruvchida majburiyat qolmasligini nazarda tutib uni bir tomonlama va konsensual shartnomalar turkumiga ham mansub bo`ladi, deb hisoblaydilar¹. Sug`urta shartnomasida sug`urta hodisasi haqida xabar berish majburiyatining saqlanib qolinishi sug`urta shartnomasining ikki tomonlama shartnoma sifatidagi xususiyatini o`zgartirmaydi².

SHuningdek, mol-mulkni ishonchli boshqarish shartnomasi mazmunidan kelib chiqib, ushbu shartnoma bir tomonlama xarakterga ega. Biroq, shartnoma yuzasidan ishonchli boshqaruvchiga haq to`lash nazarda tutilgan bo`lsa, bu shartnomani ikki tomonlama, - deb hisoblash ham mumkin³.

Xulosa qilib aytganda, har qanday shartnoma bitim hisoblansa ham, har qanday bitim shartnoma bo`la olmaydi. Aksariyat bitimlar shartnoma hisoblanishi mumkin. SHu sababli shartnomaga aksariyat hollarda bitim qoidalari qo`llaniladi.

¹ Брагинский М.И.Витрянский В.В. Договорное право. Договоры о выполнении работ и оказании услуг –М.: Статут, 2002.-572 с.

²Муаллифлар жамоаси. Фукаролик ҳуқуқи. II-қисм. –Тошкент: Илм зиё,2008. –526 б.

³Муаллифлар жамоаси. Фукаролик ҳуқуқи. II-қисм. –Тошкент: Илм зиё, 2008. –475 б.

FKning 353-moddasiga asosan, shartnomalarga ushbu Kodeksning 9-bobida nazarda tutilgan ikki va ko'p tarafdin bitimlar to'g'risidagi qoidalar qo'llaniladi.

H.Rahmonqulov shartnomaga odatdagidek bitimning bir turi sifatida qaramaslik lozimligini ta'kidlaydi¹. SHartnoma bitim turlaridan faqatgina bittasi hisoblanmaydi, u yuridik hujjat bo'lib, uning vositasida fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning ishtirokidagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maishiy munosabatlar tartibga solib boriladi. SHartnoma predmeti sifatida tartibga solinadigan bunday ijtimoiy munosabatlar huquqiy tus kasb etadi, binobarin, ular huquqiy munosabatlarga aylanib, ularning ildizi moddiy-hayotiy munosabatlarga borib taqaladi. Biroq, ana shu moddiy-hayotiy munosabatlarning o'zi bevosita huquqiy munosabatlarni vujudga keltira olmaydi. Ular huquqiy tus kasb etishi uchun shartnoma munosabatlariga kirishayotgan sub'ektlarning ongi va xohish-irodasidan o'tishi kerak. SHuning uchun shartnoma xohish-iroda hujjatidir, deb aytiladi. Bunda ikki va undan ortiq shaxs xohish-irodasining ayrim holdagi harakati emas, balki shartnomaga kirishish istagini bildirgan taraflarning birgalikdagi yagona xohish-irodasi bo'lishi talab etiladi².

SHartnomaning bitimdan farqli xususiyati bu bilan cheklanmaydi. Agar boshqa yuridik faktlar, bitimlar umumiy qoida bo'yicha huquqiy munosabatni vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish bilan tugallansa, shartnoma mazkur yuridik faktlardan farq qilib, huquqiy munosabatni belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishdan tashqari yana huquq normalari bilan belgilangan doiralarda huquqiy munosabatda qatnashuvchilarning hatti-harakatlarini tartibga soladi, huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquq va burchlarini belgilaydi.

SHartnomaviy munosabatning davom etishi natijasida unda ishtirok etuvchi taraflar harakatlarining qonuniyligini ham tekshirish imkoniyati tug'iladi.

Bundan tashqari ayrim bitimlarda (bir tomonlama bitimlar nazarda tutilmoqda. Muallif) tuzuvchining xohishi hamisha ham u hohlagandaqa

¹Rahmonqulov X. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. –Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. –480 б.

²Rahmonqulov X. Мажбурият ҳуқуқи. –Тошкент: ТДЮИ, 2005. -225 б.

bo`lavermaydi. Masalan vasiyatnoma–meros munosabatida marhum qoldirib ketgan merosdan merosho`r voz kechishi mumkin(FKning 1147-1148-moddalari), ishonchnoma berilgan shaxs undan bosh tortishi(FKning 141-moddasi) mumkin. Lekin shartnoma kelishuv bo`lganligi sababli, u bilan bog`liq munosabatlar ikki taraf kelishgan taqdirdagina yuzaga keladi va muayyan natijaga erishiladi. Taraflarning har qaysisi tomonidan shartnoma bo`yicha olinadigan huquq va burchlar har xil bo`lsa ham, ular oqibati yagona huquqiy natijani beradi, masalan, oldi-sotdi shartnomasida mulkka nisbatan huquq sotib oluvchida yuzaga keladi, ijara munosabatlarida ijaraga oluvchida mulkka bo`lgan egalik va foydalanish huquqi paydo bo`ladi va h.k¹.

Bitimlar muqobil ijroning bo`lish-bo`lmasligiga qarab *haq baravariga* va *tekinga tuziladigan* bitimlarga bo`linadi.

Haq baravariga tuziladigan bitimlar bo`yicha tomonlardan har biri qarshi tomon foydasiga muayyan bir mulkni topshirish, pul to`lash, ishni bajarish, biror bir xizmat ko`rsatish singari harakatlarni qilish majburiyatini oladi. Haq baravariga tuziladigan bitimlarga qarshi (muqobil) ijro nazarda tutiladigan bitimlar oldi-sotdi, ayirboshlash, pudrat, sug`urta kabi bir qancha shartnomalardir, chunki ularda tomonlardan har biri qarshi tomon foydasiga biror bir harakat qiladi. Masalan, sotuvchi pul evaziga ma`lum mulkni topshiradi.

Tekin, ya`ni haq to`lanmay tuziladigan bitimlar asosida tomonlardan birigina ikkinchi tomon foydasiga biror-bir harakat qilish majburiyatini oladi. Bu erda qarshi (muqobil) ijro yo`q. Masalan, hadya, foizsiz qarz, mulkdan tekin foydalanish (ssuda) to`g`risidagi shartnomalarni ko`rsatish mumkin.

Bitimlar qay paytdan e`tiboran tuzilgan deb, hisoblanishiga ko`ra *konsensual* va *real* bitimlarga bo`linadi.

Konsensual² bitim deb, huquq va majburiyatlarni o`zaro kelishish va bunday kelishuvni lozim tartibda rasmiylashtirish paytda vujudga keltiradigan bitimga

¹Шартнома ҳуқуқи. Ўқув қўлланма –Тошкент: ТДЮИ, 2006.

²“Консенсуал” сўзи лотинча “consensus”сўзидан олинган бўлиб, “келишув” маъносини билдиради.

aytiladi. Mulk ijarasi, mahsulot etkazib berish, pudrat, kontraktatsiya singari shartnomalar konsensual bitim hisoblanadi.

Real¹ bitim deb, o`zaro kelishuvga muvofiq, ashyolar yoki pulni topshirish paytida huquq va majburiyatni vujudga keltiradigan bitimga aytiladi. Real bitimlarga qarz, omonat, yuk tashish shartnomalarini misol qilib ko`rsatsa bo`ladi.

Bitimlar asosining mohiyati va ularning amal qilishiga ko`ra kauzal va abstrakt (mavxum) bitimlarga bo`linadi. Umumiy qoidaga ko`ra bitimning haqiqiyliги bevosita uning asosiga bog`liq. Agar kauzal bitim barcha zaruriy shartlarga amal qilgan holda tuzilgan bo`lsa-yu, lekin uning asosi bo`lmasa, bunday bitim haqiqiy emas deb hisoblanadi. Qonunda asos yuridik jihatdan ahamiyatsiz bo`lgan holatlar ko`zda tutilgan bo`lishi mumkin. Bunday bitimlar abstrakt bitimlar hisoblanadi. Abstrakt bitimlarning haqiqiyliги uchun qonunda ularning abstrakt xarakteri ko`rsatilishi shart. Bank kafolati ham abstrakt bitim hisoblanadi. Chunki u asosiy majburiyatga bog`liq emas.

Bundan tashqari, fidutsiar bitimlar ham mavjud. Bunday bitimlar o`zaro ishonchga asoslanadi. Topshiriq, vositachilik, mol-mulkni ishonchli boshqaruvga berish kabi bitimlar tomonlarning shaxsiy ishonchi bilan bog`liqdir.

Ta`sis shartnomasi ham fidutsiar bitim bo`lib, unda paydo bo`lgan ishtirokchilarning huquq va burchlari shaxsiy tusga ega bo`ladi². Fidutsiar bitimlarning o`ziga xosliги shundaki, tomonlarning o`zaro munosabatining o`zgarishi, ularning ishonchini yo`qolishi munosabatlarni bir tomonlama bekor bo`lishiga olib kelishi mumkin.

¹“Реал” сўзи лотинча “res” сўзидан олинган бўлиб, “ашё” маъносини билдиради.

² Гражданское право. Учебник. под ред. Е.А.Суханова. Т.1–М.: БЕК, 1994. –374 с.

II BOB. FUQAROLIK HUQUQIY BITIMLARNI KLASSIFIKATSIYASI VA SHAKLLARI

2.1. Fuqarolik huquqiy bitimlarning turlanishi

Fuqarolik huquqi fanida bitimlar o`zining bir qancha belgilariga qarab turlarga bo`linadi. Biz quyida fuqarolik huquqiy bitimlarning turlanishi hususida so`z yuritishga harakat qilamiz.

“Bitim tuzuvchilarning erklari ifoda etilishiga qarab bitimlar bir tomonlama bitimlarga bo`linadi”.

O`zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksining 102-moddasida bu hususida shunday deyiladi: “bitimlar taraflama yoki ikki taraflama yoxud ko`p tomonlama (shartnomalar) bo`lishi mumkin”.

Bir tomonlama fuqarolik huquqiy bitimda faqat bir tomonninggina erki ifodalanadi, huquq va majburiyat faqat bir tomonning irodasi bo`yicha vujudga keladi, o`zgaradi yoki bekor bo`ladi.

Bir tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlarga misol qilib vsiyat, merosdan vos kechish, ishonch qog`ozi berish, vakolat olmasdan vakilloik qilgan shaxsning harakatlarini ma`qullashni ko`rsatish mumkin.

Bir tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlarning xarakterli hususiyati shundaki, bitim uni tuzgan shaxs uchungina ma`lum bir majburiyatlarni vujudga keltiradi.

Bu hususida I.B.Zokirov shunday deb yozadi, “Bir tomonlama bitim uni tuzgan shaxs uchun majburiyatlarni keltirib chiqaradi”¹.

Bir tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlar hususida O`zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksining 102-moddasida shunday deyilgan, - bitim tuzish uchun qonun hujjatlariga muvofiq bir tarafning xohishi zarur yoki etarli bo`lsa, bunday bitim bir tomonlama bitim hisoblanadi.

Ikki tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlar deb shunday bitimlarga aytiladiki, bunda bitim har ikki tomonning erkiga muvofiq kelishi lozim bo`ladi.

¹ Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). Т.:ТДЮИ. 2006 йил 100-б.

I.B.Zokirov bu hususida shunday yozadi, - “Ikki tomonlama bitimlar, deb har ikki tomonning erkiga muvofiq tuziladigan bitimlarga aytiladi”.

Ikki tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlar shartnomalardir.

Ikki tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlarga misol qilib oldi-sotdi shartnomasi, ayriboshlash shartnomasi, xadya shartnomasi, mulk ijarasi shartnomasi, tekin foydalanish, pudrat shartnomasi, xaq evaziga xizmat ko`rsatish, omonat saqlash shartnomasi, sug`urta va boshqa shartnomalarni ko`rsatish mumkin.

Ko`p tomonlama bitimlar deb esa shunday bitimlarga aytiladiki, bunga asosan bitim uch va undan ortiq shaxslarning erkni ifodalashi lozim bo`ladi.

Bu xususda I.B Zokirov , - “ko`p tomonlama bitimlar deb uch va undan ortiq shaxslarning erklari ifodalanib tuziladigan bitimlarga aytiladi”¹.

Ko`p tomonlama fuqarolik bitimiga misol qilib, birgalikdagi faoliyat shartnomasini ko`rsatish mumkin.

Ko`p tomonlama fuqarolik huquqiy bitimlar ikki tomonlama bitimlar singari o`zaro kelishuv, ya`ni shartnomalardir.

Fuqarolik huquqiy bitimlar turlari muqobil ijroning bo`lish-bo`lmasligiga qarab:

- Birinchidan, haq baravariga tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlar;
- Ikkinchidan, tekin tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlarga bo`linadi.

Haq baravariga tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlar hususida I.B.Zokirov shunday degan edi:

“Haq baravariga tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlar bo`yicha tomonlardan har biri qarshi tomon foydasiga muayyan bir mulkni topshirish pul to`lash, ishni bajarish, biron xizmat ko`rsatish singari harkatlarni qilish majburiyatini oladi”.

Haq baravariga tuziladigan bitimlarga qarshi (muqobil) ijro nazarda tutiladi.

Haq baravariga tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlar oldi-sotdi shartnomasi, pudrat shartnomasi, sug`urta shartnomasi kabi bir qator shartnomalardir, chunki

¹ Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). Т.:ТДЮИ. 2006 йил 173-б.

ular da tomonlardan har biri qarshi tomon foydasiga birorta harakat amalga oshiradi.

Masalan, sotuvchi haq baravariga mulkni topshiradi va h.k.

Tekin tuziladigan fuqarolik huquqiy bitim deb shunday bitimga aytiladiki, bunga asosan tomonlardan biri ikkinchi tomon foydasiga biron xarakat qilish majburiyatini oladi.

Bu hussida I.B.Zokirov shunday degan edi, tekin, ya'ni xaq to'lanmay tuziladigan bitimlar asosida tomonlardan biri ikkinchi tomon harakat qilish majburiyati oladi. Bu erda qarshi ijro yo'q"¹.

Tekin tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlarga misol qilib xadya shartnomasini, foizsiz qarz berish shartnomasini, bepul omonat saqlash shartnomasini va muulkdan tekin foydalanish to'g'risidagi shartnomalarni ko'rsatish mmkin.

Fuqarolik huquqiy bitimlar qaysi paytdan e'tiboran tuzilgan deb hisoblanishini aniqlash maqsadida bitimlar:

- Birinchidan, konsensual fuqarolik huquqiy bitimlarga;
- Ikkinchidan, real fuqarolik huquqiy bitimlarga bo'linadi.

Konsensual fuqarolik huquqiy bitimlar deb ma'lum bir huquq va majburiyatlarni o'zaro kelishish va bunday kelishuvni lozim tartibda rasmiylashtirish vaqtida vujudga keladigan bitimlarga aytiladi.

Bu hususida I.B.Zokirov shunday degan, "konsensual bitim deb, huquq va majburiyatlarni o'zaro kelishish va bunday kelishuvni lozim tartibda ramiylashtirish patida vujudga keltiradigan bitimga aytiladi".

Mulk ijarasi shartnomasini mahsulot etkazib berish shartnomasini, pudrat, qishloq ho'jaligi mahsulotlarini davlat tomonidan xarid qilinishi shartnomalari konsensual bitim deb hisoblanadi.

Real fuqarolik bitim deb shunday bitimga aytiladiki bunga asosan bitim o'zaro kelishuvga muvofiq ashyolar yoki pulni topshirish vaqtida huquq va

¹ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). Т.:ТДЮИ. 2009 йил 174-бет

majburiyatlarni vujudga keltiradi. Bu xususida I.B.Zokirov shunday deydi, real bitim deb, o`zaro kelishuvga muvofiq ashyolar yoki pulni topshirish vaqtida huquq va majburiyatlarni vujudga keltiradigan bitimga aytiladi.

Huquq sub`ektlari o`rtasida tuziladigan bitimlar muayyan muddatlarda ijro etiladi va bekor bo`ladi.

Agar bitimda huquq va majburiyatlarning vujudga kelishi yoki bekor bo`lishi vaqti ko`rsatilgan bo`lsa, bitimlar muddatli hisoblanadi. Bitimlarda muddatlar quyidagicha:

a) ma`lum kun, oy, yil bilan (masalan, 2005 yil 15 sentabr);

b) ma`lum vaqtning o`tishi bilan (masalan, bir yarim yildan keyin o`tishini ko`rsatish);

v) ma`lum bir voqea yuz berishi (masalan, daryo orqali yuk tashish–muz erishi) bilan belgilanadi.

Agar bitimda uning ijro etilish muddati ko`rsatilmagan bo`lsa, bunday bitim muddatsiz hisoblanadi. FKning 242-moddasida ko`rsatilganidek, agar majburiyatni bajarish muddati ko`rsatilmagan yoki talab qilib olish payti belgilab qo`yilgan bo`lsa, kreditor har qachon ijroni talab qilishga, qarzdor esa ijroni har qachon amalga oshirishga haqli bo`ladi. Majburiyatni darhol bajarish vazifasi qonun, shartnoma yoki majburiyatning mohiyatidan anglashilmasa, qarzdor bunday majburiyatni kreditor talab qilgan kundan boshlab, etti kunlik muddat ichida bajarishi shart.

SHartli bitim deb, taraflar o`rtasida tuziladigan bitimning amalga oshirilishi yoki bekor bo`lishi, biror-bir shartga bog`lab qo`yilishiga aytiladi. SHartli bitimlar ikki xil ko`rinishda bo`ladi:

a) sharti kechiktirilgan;

b) bekor bo`lish sharti bilan tuzilgan bitimlar.

FK 104-moddasining birinchi qismida aytilganidek, agar taraflar huquq va burchlarning kelib chiqishining yuz berishi yoki bermasligi noma`lum bo`lgan holatga bog`liq qilib qo`ysalar, bitim sharti kechiktirish sharti bilan tuzilgan

hisoblanadi. Aytaylik, uy egasi turar joyini ijaraga berilishini o`g`lining ma`lum vaqtga boshqa shaharga o`qishga ketishi sharti bilan bitim tuzadi, agar o`g`li boshqa shaharga ketmasa, bunda taraflar o`rtasida hech qanday huquq ham, majburiyat ham vujudga kelmaydi.

FK 104-moddasining ikkinchi qismi bekor bo`lish sharti bilan tuzilgan bitimni ta`kidlaydi. Unda ko`rsatilishicha, agar tarafning huquq va burchlar bekor bo`lishining yuz berishi yoki bermasligi noma`lum holatga bog`liq qilib qo`ysalar, bunday bitim bekor bo`lish sharti bilan tuzilgan bitim hisoblanadi. Masalan, turar joyini ijaraga beruvchi fuqaro muayyan bir hol sodir bo`lganda, aytaylik, o`g`lining harbiy xizmatdan qaytgach, uyni bo`shatib berishni shart qilib, ijara shartnomasi tuzgan bo`lsa, o`g`li qaytishi bilan ijara shartnomasi bekor bo`ladi.

SHartli ravishda majburiyat olgan shaxs shartga bog`liq bo`lgan huquqni yomonlashtirish yoki yo`q qilishga qaratilgan harakatlarni qilmasligi kerak.

Agar shartning yuz berishiga, ushbu shartning yuz berishidan manfaatdor bo`lgan taraf insofsizlik bilan yordamlashgan bo`lsa, bu shart sodir bo`lmagan hisoblanadi (FK, 104-modda, 4-band). Masalan, mol-mulklarini sug`urta qildirgan shaxs sug`urta summasini olish maqsadida mol-mulkka qasddan o`t qo`yib yondirsa, bu holda sug`urta summasi to`lanmaydi.

2.2. Fuqarolik huquqiy bitimlar shakllari

Fuqarolik huquqiy bitimlar shakllari deb bitim tuzishda erni ifodalash usuli ataladi. I.B.Zokirov bu to`g`rida bitim tuzishda erkni ifodalash usuliga bitim shakli deb aytib o`tgan.

Bitimlar O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 105-moddasida bitimning shakli hususida shunday deyilgan: “Bitimlar og`zaki va yozma (oddiy va notarial tasdiqlangan) shaklda tuziladi”.

Taraflarning kelishuviga qarab yoki tuzilayotgan vaqtning o`zidayoq bajariladigan bitimlar, qonun hujjatlarida yozma shakl belgilab qo`yilmagan

bo`lsa, og`zaki tuzilishi mumkin. “Fuqarolik Kodeksining 106-moddasiga binoan, qonun hujjatlarida yoki taraflarning kelishuvida yozma shakl belgilab qo`yilmagan, jumladan, u tuzilayotgan vaqtning o`zidayoq bajariladigan bitim og`zaki tuzilishi mumkin.

Shaxsning xatti-harakatlaridan bo`lgan hoxish irodasi bilinib turgan holda ham bunday bitim tuzilgan hisoblanadi”¹.

Jeton, patta yoki odatda qabul qilingan boshqa belgi yo`li bilan tasdiqlangan bitim, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib belgilangan bo`lmasa, og`zaki shaklda tuzilgan bitim hisoblanadi.

“YOzma shaklda tuzilgan shartnomani bajarishga qaratilgan bitimlar, agar qonun xujjatlari va shartnomaga zid bo`lmasa, taraflarning kelishuviga muvofiq og`zaki tuzilishi mumkin”. (O`zbekiston Respublikasi FK ning 106-moddasi).

Qonunda indamasdan, sukut saqlash orqali ham bitim tuzilishi mumkinligi nazarda tutilgan. Bunday hollarda xalqimizda qadimdan mavjud bo`lgan – sukut rizolik alomati qoidasiga amal qilinadi.

O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 105-moddasiga muvofiq, - sukut saqlash qonun xujjatlarida yoki taraflarning kelishuvida nazarda tutilgan hollarda bitim tuzishga bo`lgan hoxish irodaning ifodasi hisoblanadi.

Biroq bunday usulda bitim tuzishga faqat cheklangan hollardagina yo`l qo`yiladi.

YUqorida aytib o`tilganidek, shaxsni hulq atvori, xatti xarakatlaridan bitim tuzishga bo`lgan xohish irodasi bilinib turgan hollarda ham bunday bitim tuzilgan hisoblanadi.

Bu usulda tuzilgan bitimlarning nomi lotinchada “xonklyudo” so`zidan olingan bo`lib, “tuzaman” degan ma`noni anglatadi. koikmodent xarakatlar shunday xarakatlardirki, ular og`zaki shaklda ham, yozma shaklda ham ifoda etilmagan bo`lsada, o`z – o`zidan guvohlik berib turadi².

¹ Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). Т.:ТДЮИ. 2006 йил 175-бет

² Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). Т.:ТДЮИ. 2006 йил 175-бет

Fuqarolik huquqiy bitimlarning yozma shakli hhusida so`z yuritishga harakat qilamiz. YOzma shaklda tuziladigan fuqarolik huquqiy bitimlar ikki turga:

A. Oddiy yozma.

B. Notarial idoralarda rasmiylashtirilishi lozim bo`lgan bitimlar, shuningdek, qonun bilan nazarda tutilgan hollarda boshqa organlarda tasdiqlanishi lozim bo`lgan fuqarolik huquqiy bitimlarga bo`linadi.

Taraflar tomonidan imzolanadigan va bitimning shartlarini o`z ichiga oladigan xujjatga oddiy yozma fuqarolik huquqiy bitim deyiladi;

Oddiy yozma fuqarolik huquqiy bitimga I.B.Zokirov shunday ta`rif beradi: "O`z ichiga olgan va taraflar tomonidan imzolangan hujjatga aytiladi."

YOzma fuqarolik huquqiy bitim uni tuzuvchilar yoki vakillari tomonidan imzolanishi kerak. Agar fuqaro jismoniy kamchiligi kasalligi yoki boshqa biron sabablar tufayli bitimni imzolay olmasa, bu holda uning topshirig`iga binoan boshqa fuqaro imzolashi mumkin. Bu fuqaroning imzosi bitim tuzgan fuqaroning ishlab yoki o`qib turgan tashkiloti va yashash joyidagi uy boshqarmasi yoki u davolanayotgan muassasaning ma`muriyati yohud notarial idora tomonidan tasdiqlanishi lozim.

Bunday hollarda bitim tuzgan shaxsning o`zi qanday sabab bilan bitimni imzolay olmaganligi albatta ko`rsatilishi kerak.

Agar qonun xujjatlariga yoki ishtirokchilardan birining talablariga zid bo`lmasa, bitim tuzish chog`ida imzodan maksimal usulda nusxa ko`chirish vositalaridan foydalanishga yo`l qo`yiladi.

Ikki tomonlama bitimlar har birini berayotgan taraf imzolaydigan xujjatlarni o`zaro ayriboshlash yo`li bilan tuzishi mumkin.

Tashkilotlar tomonidan tuziladigan yozma bitimlarda mazkr tashkilot rahbarining imzosi va muhri bo`lishi lozim. Ba`zi yuridik shaxslar tomonidan tuziladigan bitimlarda ikkita imzo: tashkilot rahbari va boshqa mansabdor shaxs, odatda bosh buxgalter imzosi bo`ladi.

Xatlar, telegrammalar, telefonagrammalar, fakslar yoki sub'ektlarni va ular xohish – irodasi mazmnini belgilaydigan boshqa xujjatlarni o`zaro ayriboshlash, agar qonunda yoki taraflarning kelishuvida boshqacha belgilanmagan bo`lsa, yozma shaklda tuzilgan fuqarolik huquqiy bitimga tenglashtiriladi.

Ba`zi hollarda yozma tuziladigan fuqarolik huquqiy bitim qo`shimcha talabga ham javob berishi lozim. (Muayyan shakldagi blankada tuzilishi yoki muxr bilan tasdiqlanishi va hakoza.)

YOzma shaklda tuziladigan bitimni bajaradigan taraf ikkinchi tarafdin ijroni tasdiqlovchi xujjat talab qilishga xaqli bo`ladi. Bu qoida og`zaki tadbirkorlik bitimiga nisbatan ham joriy qilinadi.

O`zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksining 108-moddasiga binoan, - “notarial tasdiqlanishi talab etiladigan bitimlardan tashqari, quyidagi bitimlar oddiy yozma shaklda tziladi.

1. YUridik shaxslarning o`zaro va fuqarolar bilan bitimlar:
2. Fuqarolar o`rtasidagi belgilangan eng kam oylik ish haqqining o`n baravaridan ortiq summadagi bitimlar, qonunda belgilangan hollarda esa – bitim summasidan kat`iy nazar boshqa bitimlar”.

Qonun bilan talab qilingan bitimning oddiy yozma shakliga rioya qilmaslik uning haqiqiy emasligiga olib kelmaydi, biroq nizo chiqqan taqdirda taraflarning bitimga tuzilganligini, mazmunini yoki bajarilganligini guvohlarning ko`rsatuvlari bilan tasdiqlash huquqidan mahrum qiladi (O`zbekiston Respublikasi FK ning 109-moddasi).

Oddiy yozma shaklga rioya qilmasdan tuzilgan bitim qonun yoki taraflarning kelishuviga bevosita zid bo`lmasa, o`z o`zicha haqiqiy bo`lib sanalsa ham, nizo chiqqan taqdirda bitimning tuzilganligini va uning mazmunini guvohlarning ko`rsatmalari bilan isbotlab bo`lmaydi.

Notarial tasdiqlangan bitimlar deb, belgilangan shaklda notariat xati bo`lmagan notarius tomonidan imzolangan va gerbi mhr bosilgan yozma xujjatga aytiladi¹.

Notarial shakldagi bitim uni tuzuvchilar yoki vakillar tomonidan notaris huzurida imzolanadi.

Bitimlarni notarial tartibda tasdiqlash faqat qonunda ko`rsatilgan yoki taraflardan biri talab qilgan hollardagina majburiydir. Masalan, uy-joylarning oldi-sotdi, garovga qo`yish shartnomalari va boshqa ba`zi shartnomalar, shuningdek mulkni vasiyat qilish to`g`risidagi bitim notarial tartibda tasdiqlanishi talab qilinadi.

Bitimlarning oddiy yozma va notarial tasdiqlangan shaklda tuzilishi ba`zi muhim asoslar bo`yicha belgilangan, chunonchi:

Birinchi, bitimning yozma shakli bitim tuzilganligi faktini bir tomonning bayonotiga yoki guvohlarning ko`rsatmalariga qaraganda asosliroq isbotlaydigan dalil bo`la oladi;

Ikkinchi, yozma shakl og`zaki shakldan ko`ra haqiqiy mazmnini aniqlashga yaxshiroq yordam beradi va zarur hollarda uni tegishli davlat organlari tomonidan tekshirilishini engillashtiradi.

SHu nuqtai nazardan bitimning insofsiz ishtirokchilari tomonidan ba`zi hollarda yo`l qo`yiladigan suiste`mollarga qarshi ma`lum darajada garov bo`lib xizmat qiladi;

Uchinchi, bitimning yozma shakli taraflar uchun majburiy bo`lishi yuridik faktlarni hujjatlashtirish va taraflarning faoliyatlari ustidan nazorat olib borish imkoniyatini beradi;

To`rtinchi, bitimlarning yozma shakli rasmiylashtirilishi fuqarolik muomala ishtirokchilarini muayyan tartibga, o`z erkinliklarini aniq ifoda etishga va bitim bilan nazarda tutilgan shartnomalarni puxta bajarishga o`rgatadi.

¹ Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик ҳуқуқи (1-қисм). Т.:ТДЮИ. 2006 йил 176-бет

Qonun ba'zi hollarda bitimlarning yozma yoki notarial shaklda rasmiylashtirilishidan tashqari, tegishli davlat muassasalarida qayd etilishini, ro'yxatda o'tkazilishini talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi FK ning 111-moddasiga binoan, "Er uchastkalari va boshqa ko'chmas mol-mulk bilan bog'liq bitimlar (boshqa shaxsga berish, iproteka, uzoq muddatli ijara, meros qabul qilib olish va b.q.) davlat ro'yxatidan o'tkazilishi kerak.

Ko'chmas mol-mulk hususida tuzilgan bitimlarni ro'yhatdan o'tkazish va tegishli reeyslarni yuritish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Qonun bo'yicha talab etiladigan shaklga rioya qilmaslik oqibatida qonunda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan taqdirdagina bitimning haqiqiy sanalmasligiga sabab bo'ladi. Jumladan, bitimning notarial shakliga yoki uni davlat ro'yhatidan o'tkazish talabiga rioya qilmaslik bitimning haqiqiy emasligini keltirib chiqaradi. Bunday bitim o'z – o'zidan haqiqiy bo'lmaydi. (FK 112-modda 1-bandi).

Bunday hollarda bitim tuzgan taraflar har bir bitimga binoan olingan hamma narsani qaytarishga, buning imkoniyati bo'lmaganda, agar haqiqiy bo'lmagan bitimning boshqa oqibatlari qonunda nazarda tutilmagan bo'lsa, uning qiymatini pul bilan to'lashga majbur bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi FK ning 112-moddasi 2-bandiga asosan agar taraflardan biri notarial tasdiqlash talab qilinadigan bitimni to'la yoki qisman bajargan bo'lsa, ikkinchi taraf esa bitimni notarial rasmiylashtirishdan bosh tortsa, sud bitimni bajargan tarafning talabi bo'yicha uni haqiqiy deb hisoblashga haqlidir. Bu holda bitimni keyinchalik notarial rasmiylashtirish talab qilinmaydi.

Agar davlat ro'yxatidan o'tkazish talab qilinadigan bitim kerakli shaklda tuzilgan bo'lib, ammo taraflardan biri uni ro'yxatdan o'tkazishdan bosh tortsa, sud boshqa tarafning talabi bilan bitimni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risida qaror chiqarishga xaqli. Bundan holda bitim sud qaroriga muvofiq ro'yxatdan o'tkaziladi.

Bitimlar orasida birja bitimlari o`ziga xos xususiyatga ega. Birja yuridik shaxs bo`lib, oldindan tayinlangan joy va muayyan vaqtda, belgilangan qoidalar asosida ommaviy va oshkora birja savdolarini tashkil etish va o`tkazish orqali birja tovarlari savdosi uchun shart-sharoit yaratadi. Birjalar O`zbekiston Respublikasining “Birja va birja faoliyati to`g`risida”gi qonun talablari asosida faoliyat yuritadi¹. Birja faoliyati birja savdolarini tashkil etish hamda talab va taklifning haqiqiy nisbatini aniqlash asosida birja tovarlarining narxlarini chiqarish orqali birja tovarlarining bozorini yaratishga qaratilgan harakatlar yig`indisidan iborat.

Birja tomonidan ro`yxatga olingan birja tovari xususida birja savdosining birjada qayd etilgan natijasi bo`yicha tuzilgan oldi-sotdi shartnomasi birja bitimi hisoblanadi. Birja savdolari birjada markazlashtirilgan tarzda va ushbu savdolarida birjaning barcha a`zolariga bir vaqtda ishtirok etish imkoniyati berilgan holda o`tkaziladi.

Birja bitimlari uning o`zida ro`yxatga olinadi, shu sababli bunday bitimlar notarial tasdiqlanmaydi, qonunlarda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Birja bitimlari birja nomidan va hisobidan amalga oshirilishi mumkin emas.

Birjada birja tovarlari oldi-sotdi bitimlari, shu jumladan:

- *real bitimlar* – tovarni o`zgaga topshirish yoki etkazib berish yoxud tovarga mulk huquqini beruvchi hujjatlarni o`zgaga topshirish bilan bog`liq bitimlar hisoblanib, ular odatda kassa bitimlari deb ham yuritiladi;

- *forvard bitimlar*– real tovarni etkazib berish muddati kechiktirilgan holdagi oldi-sotdi bitimlaridir. Forvard so`zi inglizcha Forward transaction so`zidan olingan. Bu birja bitimining o`ziga xos xususiyatlaridan biri bitim tuzishdan ko`zda tutilgan harakat ma`lum bir vaqt o`tgandan so`ng amalga oshirilishidir, bundan tashqari sotib oluvchi mavjud tovarni ko`rib yoki ko`rmasdan (ya`ni kelgusida ishlab chiqariladigan tovarlarni nazarda tutib) shartnoma tuzishidir.

- *fyuchers bitimlari*– tovarlarga doir standart kontraktlarning oldi-sotdi bitimlaridir. Fyuchers bitimidagi “standart” tushunchasi faqat birjada belgilangan

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001, №9-10, 171-модда.

shartlarga amal qiluvchi bitimlar bilan savdo qilish mumkinligi (kontrakt hajmi, etkazib berish sanasi, bahosi va boshqalar) bilan bog`liqdir. Ularni kelgusida ijro etish majburiyatini olgan holda tuziladi. Bu bitimlar bo`yicha tovarlar, xom-ashyolar, qimmatli qog`ozlar shartnomada ko`rsatilgan bahoda (tovar qabul qilinayotganda uning narxi o`zgarsa ham shartnomadagi baho imperativ xarakterga ega bo`ladi va o`zgarmaydi), faqat muayyan vaqtdan so`ng ijro etilish sharti bilan sotiladi. Fyuchers bitimlari odatda tovar xom-ashyo birjalari va fond birjalarida tuziladi. Bu bitimning o`ziga xos tomoni bozor qonuniyatlarini bilganlar uchun qo`l kelishidir. Zero o`zgarmas narx kelajakda tovar narxining o`ynashi oqibatida qo`shimcha daromadga ega bo`lish imkonini beradi. Masalan, ma`lum bir tovarni 10 mln. So`mga sotib olgan sotib oluvchi tovarni qabul qilayotgan vaqtda uning narxini ko`tarilishi evaziga shakllangan 10,5 mln so`mlik tovarni emas, aynan 10 mln. So`mlik tovarni oladi va 500 ming so`m qo`shimcha daromadga ega bo`ladi. Agar tovar bahosi kamaysa buning aksi bo`ladi.

- *option bitimlar* (lotincha optio – tanlash degan ma`noni anglatadi) tovarlarni yoki tovarlar etkazib berish kontraktlarini belgilangan narx bo`yicha kelgusida sotib olish yoki sotish huquqlariga doir oldi-sotdi bitimlari hisoblanadi.

Ayrim tovarlarning birjada sotish tartibi Hukumat tomonidan tasdiqlangan Nizom va vaqtinchalik qoidalar asosida amalga oshirilishi mumkin. Masalan, “O`zbekiston Respublikasi tovar-xom ashyo birjasi birja savdolarida omuxta emni sotish tartibi to`g`risida”¹ “O`zbekiston Respublikasi tovar-xom ashyo birjasi birja savdolarida paxta shroti (kunjarasi) va paxta chigiti sheluxasini sotish tartibi to`g`risida”²Nizom va boshqalar. Bu kabi Nizomlar polietilen, shakar, mazut yokilg`isi, ko`mir, mis mahsuloti (mis katodi va mis katankasi), metall rux va ikkilamchi aluminiy, paxta momig`i, shifer, tsement kabi qator mahsulotlarni birjalarda sotish tartibini belgilash maqsadida ham qabul qilingan.

¹Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2009, 3-сон, 19-модда.

²Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008, 47-сон, 466-модда.

Birja bitimining mazmuni (tovarning nomi, miqdori, narxi, bitim tuzilgan sana va vaqt hamda uni tuzgan birja a'zolarining nomi bundan mustasno) oshkor qilinishi mumkin emas. Birja bitimining mazmuniga doir ma'lumot sudlarga, qo'zg'atilgan jinoyat ishi mavjud bo'lgan taqdirda esa surishtiruv va tergov organlariga taqdim etiladi.

Birjalarda tuzilgan bitimlarda ishtirokchi sifatida birja a'zolari ishtirok etadilar.

Birja tomonidan belgilangan tartibda shu birjadagi brokerlik o'rnini sotib olgan shaxslar birja a'zolari ya'ni brokerlar mijozlarning topshirig'iga binoan, shuningdek o'z nomlaridan va o'z hisoblaridan (dilerlar) bitimlar tuzishlari mumkin. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, ularning mansabdor shaxslari, shuningdek birja xodimlari birja a'zosi bo'lishi taqiqlangan. Birja a'zolari o'rtasidagi birja bitimlari birja savdolarining natijalariga ko'ra tuziladi.

Birja bitimlari faqat yozma shaklda tuziladi.

Bitim bilan bog'liq nizolar oldin birjalar hakamlik (ixtilof) komissiyasida hal etiladi. Qarordan rozi bo'lmagan tomon sudga murojaat etishga haqli.

YUqorida fuqarolik huquqiy bitimlarning turlari va ularning shakllari, ya'ni turlanishi hususida biroz bo'lsada fikr yuritishga xarakat qilib o'tdik.

Demak fuqarolik huquqiy bitimlar nazariy nuqtai nazardan o'zining klassifikatsiyasi, ya'ni turlanishiga ega bo'lib, bu kabi turlanish fuqarolik huquqiy bitimlarning mazmun mohiyati va alohida hususiyatlarini yaqqolroq ko'rsatib berishda katta ahamiyat kasb etadi.

III BOB. FUQAROLIK HUQUQIY BITIMLARNING HUQUQIY OQIBATLARI

3.1. Bitimning haqiqiy sanalish shartlari

Bitimlar haqiqiy sanalishi uchun quyidagi shartlarga javob berishi:

birinchidan, bitimlarning mazmuni qonunga va qonun asosida chiqarilgan aktlarga, umuminsoniy qoidalarga muvofiq bo`lishi;

ikkinchidan, bitimlarni tuzuvchi shaxslar muomala layoqatiga ega bo`lishlari;

uchinchidan, bitimlar ko`rinish uchungina tuzilmay, balki chindan ham yuridik oqibat tug`dirish maqsadida tuzilgan bo`lishi;

to`rtinchidan, notarial guvohlantirishi yoki davlat ro`yxatidan o`tkazilishi lozim bo`lgan bitimlar haqiqiy sanalmasligi xavfi ostida qonun bilan talab qilingan shaklda rasmiylashtirilishi kerak.

SHuningdek, xo`jalik shartnomalarini xo`jalik yurituvchi sub`ektlar yuridik xizmati (yoki advokati)ning imzosisiz tuzishga yo`l qo`yilmaydi. Ayni vaqtda, qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining ikki yuz baravaridan ortiq summadagi shartnomalari yuridik xizmati (yoki advokati)ning yozma xulosasidan keyingina tuziladi¹.

YUqorida ko`rsatilgan talablarga rioya qilinmay tuzilgan bitimlar tuzilgan paytdan e`tiboran o`z-o`zidan haqiqiy sanalmaydi. Bunday bitimlar mutlaq haqiqiy sanalmaydigan bitimlar deb atalib, hech qanday huquq va majburiyatlarni vujudga keltirmaydi.

Mutlaq haqiqiy sanalmaydigan bitimlar jumlasiga qonun talablariga muvofiq bo`lmagan (FK, 116-modda), O`zbekiston Respublikasining manfaatlariga xilof ravishda tuzilgan (O`zbekiston Respublikasi JKning 175-moddasi), o`n to`rt yoshga to`lmagan shaxs tomonidan tuzilgan (FK, 117-modda), qalbaki va

¹Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Қонуни//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998. 9-сон, 170-модда.

ko`zbo`yamachilik uchun tuzilgan bitimlar (FK, 124-modda) o`z o`zidan haqiqiy sanalmaydi.

Haqiqiy sanalmaydigan bitim yuzasidan ijroni, mulk topshirilishini yoki pul to`lanishini talab qilish mumkin emas.

Bitim butunlay haqiqiy sanalmaganidek, ba`zi hollarda uning ayrim qismi haqiqiy bo`lmasligi mumkin. Bitimning muhim qismi, ya`ni uning narsasini, yuridik tabiatini yoki maqsadini va boshqa muhim shartlarini ko`rsatuvchi bndlari haqiqiy bo`lmaganida bitim butunlay yuridik kuchga ega bo`lmaydi. Masalan, fuqaroning o`ziga uy-joy qurish uchun berilgan er uchastkasini sotishi to`g`risida tuzgan bitimi butunlay haqiqiy sanalmaydi.

Bitimning muhim bo`lmagan qismlari, ya`ni bitimning yuqorida ko`rsatilgan ahamiyatga ega bo`lmagan bndlari qonunga muvofiq kelmagan taqdirda, uning qolgan, qonunga xilof bo`lmagan qismlari haqiqiy sanaladi. Bu haqda FKning 128-moddasida bitimning bir qismi haqiqiy sanalmasligi bitimga bu haqiqiy sanalmagan qism qo`shilmasa ham u tuzilgan bo`lar edi, deb taxmin qilish mumkin bo`lsa, uning boshqa qismlarining haqiqiy sanalmasligiga sabab bo`lmaydi, deb ko`rsatilgan.

Haqiqiy bo`lmagan bitim, bu to`g`rida da`voning qilinish-qilinmasligidan qat`i nazar, tuzilgan paytdanoq o`z-o`zidan mutlaqo haqiqiy emas deb topiladi. Agar butunlay bitim sud yoki xo`jalik sudi muhokamasida bo`lsa, faqat uning haqiqiy emasligi ta`kidlanadi va unga binoan qonunda ko`rsatilgan oqibatlarining tatbiq etilishi lozimligi ko`rsatiladi.

YUqorida ko`rsatilgan o`z-o`zidan haqiqiy sanalmaydigan bitimlardan tashqari nizoli bitimlar ham bo`ladi. Bunday bitimlarning sodir bo`lmasligi uchun: birinchidan, bitimni tuzuvchi shaxs o`z tomonidan tuzilayotgan bitimning xarakterini va huquqiy oqibatlarini aniq, ravshan bilishi; ikkinchidan, bitim tuzuvchi shaxsning erki o`zi tomonidan, boshqa birovlarining ta`siridan tashqari holda ifodalanishi; uchinchidan, bitim tuzuvchi shaxsning erki etarli darajada etuk, mukammal bo`lishi kerak.

YUqorida ko`rsatilgan talablarga rioya qilmaslik bitim tuzilishi paytida haqiqiy sanalsa ham, keyinchalik bunday bitimlar to`g`risida nizo qo`zg`atilishi mumkin. Bunday bitimlar tuzilganidan so`ng taraflarga nisbatan muayyan huquq va majburiyatlar da`vo qo`zg`atilgani holda u haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nizoli bitimlar jumlasiga o`z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaro tomonidan tuzilgan (FK, 121-modda) yanglishish ta'sirida tuzilgan (FK, 122-modda), aldash, zo`rluk, qo`rqitish, bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda kelishuvi yoki og`ir holatlar yuz berishi ta'sirida tuzilgan (FK, 123-modda), muomala layoqati cheklangan fuqaro tomonidan tuzilgan (FK, 120-modda), yuridik shaxs huquqiy layoqatidan tashqariga chiqadigan bitimlar (FK, 125-modda) kiradi.

Bunday nizoli bitimlar to`g`risida da`voni jabrlangan shaxsning o`zi, prokuror yoki boshqa shaxslarning manfaatlarini ko`zlab, sudga murojaat qilish huquqiga ega bo`lgan davlat organlari, jamoa xo`jaligi, kooperativ va boshqa jamoat tashkilotlari hamda ayrim fuqarolar qo`zg`ata oladilar.

Haqiqiy emas deb topilgan bitim u tuzilgan paytdan boshlab haqiqiy emas deb hisoblanadi. Bitimning mazmunidan uning faqat kelajak vaqt uchun bekor qilinishi mumkinligi anglashilsa, haqiqiy emas deb topilgan bitim kelajak vaqt uchun harakatdan to`xtaydi (FK, 127-modda).

YUqorida ko`rsatilgan talablarga rioya qilmaslik tuzilgan bitim tuzilishi paytida haqiqiy sanalsa ham, keyinchalik bunday bitimlar to`g`risida nizo qo`zg`atilishi mumkin. Bunday bitimlar tuzilganidan so`ng taraflarga nisbatan muayyan huquq va majburiyatlar da`vo qo`zg`atilgani holda u haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Haqiqiy emas deb topilgan bitim u tuzilgan paytdan boshlab haqiqiy emas deb hisoblanadi. Bitimning mazmunidan uning faqat kelajak vaqt uchun bekor qilinishi mumkinligi anglashilsa, haqiqiy emas deb topilgan bitim kelajak vaqt uchun harakatdan to`xtaydi (FKning 127-moddasi). Bitimlarni tasniflashda albatta har bir

bitimning turini e'tiborga olish lozim. Bunda bitimlarni shartli ravishda quyidagicha tarzda tasniqlash lozim:

-an'anaviy bitim turlari;

-noana'anaviy bitim turlari.

An'anaviy bitim turlari FK talablaridan kelib chiqib, real va konsessual, bir, ikki va ko'p tomonlama, tekinga va haq evaziga tuziladigan bitimlarga bo'linadi.

Noan'anaviy bitim turlariga kauzal bitim, abstrakt bitim, fidutsiar bitim, muddatli va muddatsiz bitim, fidutsiar bo'lmagan bitim, korporativ bitim, birja bitimlari, shaxsiy xarakterga ega bo'lgan va shaxsiy xarakterga ega bo'lmagan bitimlar, tavakkalchilikka asoslangan va boshqalar misol bo'ladi.

Amaldagi bitimlarning tasniflanishi o'rganilganda ularning aksariyati sobiq Ittifoq davridagi kabi ekanligi aniqlandi. SHu sababli rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganib, ularni yangicha tasniflash maqsadga muvofiq.

Fikrimizcha bitimlarni predmeti, tuzish xususiyatidan kelib chiqib quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq:

Tavakkalchilikka asoslangan bitimlar. Mazkur bitimlarning xususiyati taraflarning tavakkalchiligiga asoslanadi va sug'urta, mukofotlarni oshkora vada qilish, renta kabi munosabatlarda tuziladigan bitimlar asosan tavakkalchilikka asoslanadi.

Tashkiliy-huquqiy asoslarni vujudga keltiruvchi bitimlar. Bunday bitimlar asosan fuqarolik-huquqiy munosabatlarni vujudga kelishiga asos bo'lgan tashkiliy-huquqiy asoslar sanaladi. Bunday bitimlarga yuridik shaxslarni tashkil etishga asoslangan, oddiy shirkatni tashkil etishga qaratilgan bitimlar kiradi.

Xo'jalik munosabatlariga asoslangan bitimlar. Bular asosan taraflar faqat xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisoblangan bitimlar kiradi. Boshqacha aytganda bu kabi bitimlar korporativ bitimlar deb nomlanadi. Xo'jalik jamiyatlari sohasidagi bitimlarni tartibga soluvchi qonunchilikning ahvoli va rivojlanish an'analarini nazariy jihatdan tahlil etish asosida korporatsiya bitimlarining o'ziga xos hususiyatlari, korporatsiya bitimlarining huquqiy belgilari va hususiyatlaridan

kelib chiqib, ularning tizimi va tasnifi alohida belgilanishi lozim. Korporatsiya bitimlarining turlari, ularning predmeti, mazmuni, qanday maqsadga erishishga qaratilgan bo`lishi va hususiyatlari hisobga olingan holda tasniflanishi kerak. Buning natijasida ular tegishli guruhlariga bo`linadi va muayyan tizimga solinadi. Bu sohadagi asosiy bitimla – yirik bitimlar, tuzilishidan manfaatdorlik bo`lgan bitimlar, affillangan shaxslar bilan tuziladigan bitimlarga bo`linadi.

Davlat buyurtmalariga ko`ra tuzilgan bitimlarni fuqarolik xarakteridan kelib chiqish lozim. Chunki O`zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2010 yil 12 noyabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik Palatasi va Senatining qo`shma majlisida so`zlagan “Mamlakatimizda demokratik isloxlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi”da aynan davlat buyurtmalarini tadbirkorlik sub`ektlariga berilishi lozimligi ta`kidlangan. Aynan uning mazmun mohiyatini, ya`ni davlat buyurtmasi asosida tuziladigan bitimlarni fuqarolik-huquqi predmeti doirasidan kelib chiqib, taraflarning tengligiga asoslanib ishlab chiqish lozim.

3.2. O`z-o`zidan haqiqiy sanalmaydigan bitim turlari va ularning huquqiy oqibatlari

Qonun hujjatlari talablariga muvofiq kelmaydigan mazmundagi bitim, shuningdek huquq-tartibot yoxud odob yoki axloq asoslariga atayin qarshi maqsadda tuzilgan bitim, FKning 116-moddasida ko`rsatilganidek, o`z-o`zidan haqiqiy emasdir. Bu moddada ko`rsatilgan “qonun” so`zi keng ma`noda qo`llaniladi. Bu modda faqat O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan chiqarilgan hujjatlarni buzib tuzilgan bitimlargagina emas, balki qonunlar asosida chiqarilgan barcha hujjatlarni ham buzib tuzilgan bitimlarga tatbiq etiladi.

Qonun talablariga muvofiq bo`lmagan bitim haqiqiy sanalmagani holda, bunday bitim bo`yicha taraflarning har biri ikkinchi tarafga bitimga binoan olingan hamma narsani qaytarishga, olingan narsaning o`zini qaytarib berish imkoniyati bo`lmagan holda esa, agar haqiqiy bo`lmagan bitimning boshqa oqibatlari qonunda

nazarda tutilmagan bo`lsa, uning qiymatini pul bilan to`lashga majburdir. Masalan, Aktsiyadorlik jamiyatlari va aktsiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to`g`risidagi qonunning 90-moddasiga muvofiq, qiymati bitim tuzish to`g`risida qaror qabul qilinayotgan sanada jamiyat aktivlari balans qiymatining yigirma besh foizidan ellik foizgachasini tashkil etuvchi mol-mulk xususida bo`lgan yirik bitim tuzish to`g`risidagi qaror kuzatuv kengashi tomonidan yakdillik bilan qabul qilinadi. Agar jamiyat aktivlarining 50 foizidan yuqori summadagi shartnomani kuzatuv kengashi vakolat doirasida imzolasa, u haqiqiy emas deb topiladi.

O`zbekiston Respublikasining manfaatlariga xilof maqsadlarda tuzilgan bitim haqiqiy sanalmaydi. G`araz, yomon niyat bilan atayin davlat va jamiyat manfaatlariga xilof maqsadlarda tuzilgan bitim qonunni jiddiy ravishda buzish, deb qaraladi. Binobarin, bunday bitimlarni tuzuvchilar uchun huquq normalarida qattiq mulkiy mas`uliyat belgilanadi hamda bu bitim mutlaqo haqiqiy sanalmaydi. Masalan, fuqaroga uy-joy qurish uchun ajratilgan er uchastkasini butunlay yoki qisman oldi-sotdi to`g`risidagi yoki muomaladan chiqarilgan ashyolar, chunonchi: qoradori, nasha va boshqalarni oldi-sotdi to`g`risidagi bitimlar mutlaqo haqiqiy sanalmaydigan bitimlar jumlasidandir.

Bitim atayin davlat va jamiyat manfaatlariga xilof maqsadlarda tuzilganligi sababli haqiqiy sanalmagani holda quyidagicha huquqiy oqibatlarni vujudga keltiradi:

1) bitim tuzuvchilarning har qaysisida g`araz niyat bo`lsa, har ikki taraf tomonidan bajarilgan bitim yuzasidan olingan hamma narsalar undirilib, davlat daromadiga o`tkaziladi;

2) bitim faqat bir taraf tomonidan bajarilganida esa, ikkinchi tarafdan uning olgan hamma narsasi va uning evaziga birinchi tarafga to`lashi lozim bo`lgan narsalari undirilib, davlat daromadiga o`tkaziladi;

3) bitimlar tuzishda bir tarafdagina g`araz bo`lgan taqdirda, uning bitim bo`yicha olgan hamma narsasi ikkinchi tarafga qaytarib berilishi lozim, ikkinchi taraf olgan yoki bitimning ijrosi evaziga olishi lozim bo`lgan narsalar undirilib,

davlat daromadiga o`tkaziladi. O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 175-moddasida O`zbekiston Respublikasi manfaatlariga xilof ravishda bitimlar tuzganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

Qalbaki va ko`zbo`yamachilik uchun tuzilgan bitimlar ham haqiqiy sanalmasligi mumkin.

Qalbaki bitim – taraflarning kelishuvi bo`yicha yuridik oqibatlar tug`dirmaslik niyati bilan faqat ko`rinish uchungina tuzilgan bitim bo`lib, u haqiqiy sanalmaydi (FK, 124-modda).

Ko`zbo`yamachilik uchun tuzilgan bitim deb boshqa bir bitimni yashirish maqsadida tuzilgan bitimga aytiladi. Agar bitim boshqa bir bitimni yashirmoq uchun tuzilgan bo`lsa, bu holda taraflar tomonidan haqiqatda nazarda tutilgan bitimga oid qoidalar qo`llaniladi. Ko`zbo`yamachilik uchun tuzilgan bitim barcha hollarda haqiqiy sanalmaydi. Bunday bitim bilan yashirilgan bitim qonun talablariga javob berish-bermasligiga qarab yo haqiqiy bo`ladi yoki haqiqiy emas deb topiladi.

Agar ko`zbo`yamachilik uchun tuzilgan bitim qonunga xilof bo`lsa ham, jamiyat va davlat manfaatlariga qarshi qaratilgan bo`lsa, har ikki tarafning bitim yuzasidan olgan narsalari bir-biriga qaytariladi. Ammo bitim jamiyat va davlat manfaatlariga xilof maqsadlarda tuzilgan bo`lsa, har ikki tarafning olgan narsasi davlat daromadiga o`tkaziladi.

Muomalaga layoqatsiz shaxslar tomonidan tuzilgan bitimlar to`g`risida shuni aytish kerakki, bitimning haqiqiy sanalishi uchun uni tuzuvchi shaxslar muomalaga layoqatli bo`lishlari kerak.

Muomalaga layoqatsiz fuqarolar, jumladan, ruhiy kasallar yoki o`n to`rt yoshga to`lmagan bolalar uchun bitimlarni ularning qonuniy vakillari – ota-onalar, farzandlikka oluvchilar yoki vasiylari tuzadilar.

O`n to`rt yoshga to`lmaganligi, shuningdek ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqaro tomonidan tuzilgan bitimlar haqiqiy sanalmaydi, taraflarning har qaysisi bitim yuzasidan olgan narsalarining

hammasini ikkinchi tarafga qaytarishga majbur, olingan narsani natura baravarida qaytarishi mumkin bo`lmasa, uning qiymatini pul bilan to`lashga majbur.

Bundan tashqari, muomalaga layoqatli taraf agar ikkinchi tarafning muomalaga layoqatsizligini bilgan bo`lsa, yoki bilishi lozim bo`lgan bo`lsa uning bitim tufayli qilgan xarajatlarini, mulkning yo`qolishi yoki zararlanishidan kelgan ziyonlarni shu voyaga etmagan shaxsga to`lashga majbur.

YOsh bolalar tuzilish vaqtidayoq ijro etiladigan mayda maishiy bitimlar, jumladan, qalam, daftar, umuman o`zlari uchun zarur bo`lgan narsalarni olish bo`yicha bitim tuzishlari mumkin.

3.3. Nizoli bitimlarning turlari va ularning haqiqiy sanalmasligi oqibatlari

O`n to`rt yoshdan o`n sakkiz yoshgacha bo`lgan voyaga etmagan o`smirlar qisman muomala layoqatiga ega bo`lsalarda, bitimlarni ota-onalari, farzandlikka olganlar yoki homiylari roziligi bilan tuzadilar. Ammo ularning kundalik ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan va o`zlari uchun zararli bo`lmagan maishiy bitimlarni mustaqil ravishda tuzishlari mumkin. O`smir tomonidan tuzilgan bitim (agar bu bitim uning ota-onalari yoki farzandlikka olgan yoxud homiylari roziligidan tashqari tuzilgan bo`lsa) ota-onalarining yoki farzandlikka olganlarning yoxud homiylarining da`vosiga binoan sud tomonidan haqiqiy emas, deb topilishi mumkin. Demak, bunday bitimlar, umuman, haqiqiy sanalsada, ular to`g`risida nizo qo`zg`atilishi va bitim tuzuvchilarning qonuniy vakillari tomonidan qo`zg`atilgan da`volarga binoan sud tomonidan haqiqiy emas, deb topilishi mumkin. Bunday holda, mazkur bitim bo`yicha taraflarning har qaysisi bitim yuzasidan olgan narsalarining hammasini ikkinchi tarafga qaytarishga, olingan narsani natura baravarida qaytarish mumkin bo`lmasa, uning qiymatini pul bilan to`lashga majbur. Muomalaga layoqatli taraf, bundan tashqari, agar ikkinchi tarafning muomalaga layoqatsizligini bilgan bo`lsa, yoki bilishi lozim bo`lgan

bo'lsa, uning bitim tufayli kelgan xarajatlarini mulkning yo'qolishi yoki zararlanishidan kelgan ziyonlarni shu voyaga etmagan shaxsga to'lashga majbur.

Spirтли ichimliklarni yoki giyohvand vositalarini suiiste'mol qilish oqibatida muomala layoqati cheklangan fuqaro tomonidan homiysining roziligisiz tuzilgan bitimni sud haqiqiy emas deb topishi mumkin (FK, 120-modda).

O'z harakatlarining ahamiyatini tushunishga yoki ularni boshqarishga qobiliyatli bo'lmagan fuqaro tomonidan tuzilgan bitim deb muomalaga layoqatli bo'lsa-da, bitim tuzish paytidan qandaydir ta'sirlar ostida (masalan, gipnoz, psixotrop dori) o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni idora qila olmaydigan holatda bo'lgan shaxs tomonidan tuzilgan bitimga aytiladi. Bunday bitim sud tomonidan ham haqiqiy emas, deb topilishi mumkin.

YUqorida ko'rsatilgan ikki holdan birinchisida da'voni muomalaga layoqati cheklangan fuqaro tomonidan uning homiysi qo'zg'atsa, ikkinchi holda, ya'ni bitim muomalaga layoqatli shaxs tomonidan tuzilgan holda uning o'zi tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Agar bunday bitimlar haqiqiy emas deb topilsa, taraflarning har qaysisi bitim yuzasidan olingan barcha narsalarini ikkinchi tarafga qaytarishga, agar olingan narsani natura baravarida qaytarish mumkin bo'lmasa, uning qiymatini to'lashga majbur bo'ladi.

Bundan tashqari, bitim tuzish paytida o'z harakatlarining ahamiyatini tushunmagan yoki ularni idora eta olmagan tarafga ikkinchi taraf, agar o'zi bilan bitim tuzgan fuqaroning shunday holatda bo'lganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan bo'lsa, uning bitim yuzasidan qilgan xarajatlarini, mulkning yo'qolishi yoki zararlanishi sababli ko'rgan ziyonlarni to'lashi lozim.

Jiddiy ahamiyatga ega bo'lgan yanglishish ta'siri ostida tuzilgan bitim yanglishish ta'sirida harakat qilgan tarafning da'vosi bo'yicha sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Jiddiy yanglishish ta'sirida bo'lib bitim tuzishda, bunday bitim tuzuvchi shaxs bitimda narsa, xususan, bu narsaning sifati to'g'risida, bitim tuzuvchi kontragentning (qarshi tarafning) shaxsi haqida noto'g'ri tasavvurda bo'ladi.

Agar jiddiy ahamiyatga ega boʻlgan yanglishish taʼsirida tuzilgan bitim haqiqiy emas deb topilsa, taraflardan biri ikkinchi tarafga bitim yuzasidan olgan barcha narsalarini qaytarishga, olingan narsani natura baravarida qaytarish mumkin boʻlmaganida esa uning qiymatini toʻlashga majbur. Bundan tashqari, oʻz daʼvosiga koʻra bitim haqiqiy emas, deb topilgan taraf, yanglishish ikkinchi tarafning aybi bilan yuz berganligini isbotlay olsa, ikkinchi tarafdan oʻziga etkazilgan haqiqiy zararni toʻlashni talab qilishga haqli. Agar bu hol isbotlanmasa, oʻz daʼvosiga koʻra bitim haqiqiy emas deb topilgan taraf ikkinchi tarafning talabi bilan, basharti, hatto yanglishishi tarafga bogʻliq boʻlmagan holatlarga koʻra yuz bergan boʻlsa ham, etkazilgan haqiqiy zararni unga toʻlashi shart (FK, 122-modda).

Aldash, zoʻrlash, qoʻrqitish taʼsiri ostida yoki bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda yoxud fuqaro uchun ogʻir holatlarning yuz berishi oqibatida tuzilgan bitim jabrlanuvchining daʼvosi boʻyicha haqiqiy sanalmasligi mumkin.

Aldash taʼsiri ostida bitim tuzilishida bitim tuzuvchi ikkinchi tomonni atayin yomon niyat bilan yanglishtiradi. Bu holda aldanuvchi tomon bitimning narsasi yoki uning shartlari toʻgʻrisida notoʻgʻri tasavvur qiladi. Uy-joylarni egalikka berish haqidagi qaror va unga asosan egalik huquqi toʻgʻrisida berilgan order bitimlar fuqarolik qonunchiligida belgilangan asoslarda sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Qoʻrqitish taʼsiri ostida bitim tuzilishida jabrlangan shaxs oʻziga yoki yaqin kishilariga biror mulkiy yoki shaxsiy zarar etkazilishidan qoʻrqib, bitim tuzishga majbur boʻladi.

Zoʻrlik deyilganda boshqa shaxsning erki shu shaxsni bitim tuzishga majbur qilish maqsadida uning oʻziga yoki yaqin kishilariga jismoniy azob etkazishdan iborat boʻlgan gʻayriqonuniy qilmish tushuniladi.

Bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda kelishuvi tufayli bitim tuzilsa, vakilning yoki u bilan bitim tuzuvchining manfaatlari nazarda tutilib, unda vakil qilinuvchining zarariga qaratilgan harakat qilinadi. Masalan, muayyan narsa

sotib olish uchun vakil qilingan shaxs sotuvchi bilan yomon niyatda o'ziga ma'lum mukofot berilishi sharti bilan narsani yuqori bahoda sotib olish to'g'risida kelisha, yuqoridagi hol yuz beradi.

Og'ir holatlarning vujudga kelishi tufayli tuzilgan bitimda taraflardan biri qattiq muhtojlik ta'sirida harakat qiladi va o'zi zarari ochiqdan-ochiq ko'rinib turgan bitimni tuzadi.

Aldash, zo'rlik, qo'rqitish, bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda kelishishi ta'sirida tuzilgan bitim, shuningdek og'ir holatlar yuz berishi tufayli tuzilgan bitim haqiqiy emas deb topilsa, bu holat ikkinchi taraf bitim yuzasidan olgan narsasini jabrlanuvchiga qaytarishi, olingan narsani natura baravarida qaytarishi mumkin bo'lmaganida esa, uning qiymatini to'lashi lozim. Bitim yuzasidan jabrlanuvchining ikkinchi tarafdin asossiz olingan mulki davlat daromadiga o'tkaziladi. Bundan tashqari, ikkinchi taraf bitimning haqiqiy emas deb topilishi tufayli vujudga kelgan xarajatlarning, yo'qolgan mol-mulk va etkazilgan zararni jabrlanuvchiga to'lashi shart (FK, 123-modda).

FKning 125-moddasiga asosan, yuridik shaxs tomonidan uning ta'sis hujjatlarida (ta'sis shartnomasi, nizom, ustavi) aniq chegaralab qo'yilgan maqsadlarga zid holda tuzilgan yoki tegishli faoliyat bilan shug'ullanishga litsenziyasi bo'lmagan yuridik shaxs tomonidan tuzilgan bitim uning muassisi (ishtirokchisi) yoki vakolatli davlat organining da'vosi bo'yicha sud tomonidan haqiqiy emas, deb topilishi mumkin.

XULOSA

Mazkur bitiruv malakaviy ishi doirasida Fuqarolik huquqiy bitimlar va ularning klassifikatsiyasi mavzusi hususida to`xtalib, bozor iqtisodiyoti munosabatlari davrida Fuqarolik huquqiy bitimlar tushunchasi mohiyati, huquqiy belgilari, turlari va shakllari fuqarolik huquqiy bitimlarning huquqiy hisoblanishi uchun asos bo`luvchi shartlar va haqiqiy sanalmaslik asoslari haqidagi masalalarni yoritib berishga harakat qildik.

Fuqarolik huquqiy bitim va uning klassifikatsiyasi mavzusini ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilish jarayonida Respublikamiz va Rossiyaning etuk huquqshunos olimlarining ilmiy maqola va asarlaridan qisman bo`lsada foydalandik.

Ma'lumki O`zbekistonda bozor munosabatlaridan rivojlanishi hamda jamiyatning erkinlashuv sharoitida Fuqarolik huquqiy bitimlarning ahamiyati yanada oshib boradi, shu sababli mazkur sharoitda bitimlarning to`g`ri tuzilishi va ularning aniq va o`z vaqtida bajarilishi muhimdir.

Fuqarolik huquqida bitimlar va uning klassifikatsiyasi mavzusini yoritish jarayonida quyidagi hulosalar qilindi.

1. Bitimlar tushunchasini tadqiq etishda bozor munosabatlari sharoitida uning tutgan o`rni va mohiyatidan kelib chiqish lozim. Bunda bitim yuridik fakt sifatida, erk bayonnomasi, qonunga mos harakat, huquqiy maqsad ifodasi, fuqarolik huquqiy munosabat sifatidagi xususiyati ifoda etilishi lozim. FKdagi bitim tushunchasi esa juda tor ifoda etilgan.

2. Bitimlarni tasniflashda albatta har bir bitimning turini e`tiborga olish lozim. Bunda bitimlarni shartli ravishda quyidagicha tarzda tasniqlash lozim:

- an'anaviy bitim turlari;
- noana'anaviy bitim turlari.

An'anaviy bitim turlari FK talablaridan kelib chiqib, real va konsessual, bir, ikki va ko`p tomonlama, tekinga va haq evaziga tuziladigan bitimlarga bo`linadi.

Noan'anaviy bitim turlariga kauzal bitim, abstrakt bitim, fidutsiar bitim, muddatli va muddatsiz bitim, fidutsiar bo`lmagan bitim, korporativ bitim, birja bitimlari, shaxsiy xarakterga ega bo`lgan va shaxsiy xarakterga ega bo`lmagan bitimlar, tavakkalchilikka asoslangan va boshqalar misol bo`ladi.

3. Amaldagi bitimlarning tasniflanishi o`rganilganda ularning aksariyati sobiq Ittifoq davridagi kabi ekanligi aniqlandi. SHu sababli rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini o`rganib, ularni yangicha tasniflash maqsadga muvofiq.

Fikrimizcha bitimlarni predmeti, tuzish xususiyatidan kelib chiqib quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq:

A. Tavakkalchilikka asoslangan bitimlar. Mazkur bitimlarning xususiyati taraflarning tavakkalchiligiga asoslanadi va sug`urta, mukofotlarni oshkora vada qilish, renta kabi munosabatlarda tuziladigan bitimlar asosan tavakkalchilikka asoslanadi.

B. Tashkiliy-huquqiy asoslarni vujudga keltiruvchi bitimlar. Bunday bitimlar asosan fuqarolik-huquqiy munosabatlarni vujudga kelishiga asos bo`lgan tashkiliy-huquqiy asoslar sanaladi. Bunday bitimlarga yuridik shaxslarni tashkil etishga asoslangan, oddiy shirkatni tashkil etishga qaratilgan bitimlar kiradi.

V. Xo`jalik munosabatlariga asoslangan bitimlar. Bular asosan taraflar faqat xo`jalik yurituvchi sub'ektlar hisoblangan bitimlar kiradi. Boshqacha aytganda bu kabi bitimlar korporativ bitimlar deb nomlanadi. Xo`jalik jamiyatlari sohasidagi bitimlarni tartibga soluvchi qonunchilikning ahvoli va rivojlanish an'analarini nazariy jihatdan tahlil etish asosida korporatsiya bitimlarining o`ziga xos hususiyatlari, korporatsiya bitimlarining huquqiy belgilari va hususiyatlaridan kelib chiqib, ularning tizimi va tasnifi alohida belgilanishi lozim. Korporatsiya bitimlarining turlari, ularning predmeti, mazmuni, qanday maqsadga erishishga qaratilgan bo`lishi va hususiyatlari hisobga olingan holda tasniflanishi kerak. Buning natijasida ular tegishli guruhlariga bo`linadi va muayyan tizimga solinadi. Bu sohadagi asosiy bitimla – yirik bitimlar, tuzilishidan manfaaddorlik bo`lgan bitimlar, affillangan shaxslar bilan tuziladigan bitimlarga bo`linadi.

4. FK ning 242 moddasiga muvofiq agar bitimda majburiyatni bajarish muddati ko`rsatilmagan bo`lsa, kreditor ushbu majburiyatni bo`yicha ijroni uzog`i bilan 3 yil muddatgacha bajarishni talab qilishga haqli ekanligi haqida o`zgartirish maqsadga muvofiq bo`lar edi.

5. Taraflar biror bir fuqarolik huquqiy bitim tuzmoqchi bo`lsalar, albatta taraflarning huquq va majburiyatlarining teng holda aks ettirib qo`ymoqligi lozim. Biror bir tarafning huquq va majburiyatlari ikkinchi tarafnikidan ustun yoki quyi qo`yilmasligi biror tarafning qonunuiy manfaatlari kamsitilmasligi kerak.

FOYLANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

I.Rahbariy adabiyotlar:

1. Karimov I.A.Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. –T.:O`zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A.Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta`minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo`lishiga erishish – bizning bosh maqsadimizdir. – T.:O`zbekiston, 2012.
3. Karimov I.A.Bosh maqsadimiz – keng ko`lamli islohotlar va modernizatsiya yo`lini qat`iyat bilan davom ettirish. –T.: O`zbekiston, 2013.
4. Karimov I.A.2014 yil yuqori o`sinh sur`atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o`zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo`ladi. –T.: O`zbekiston, 2014.
5. Karimov I.A.Asosiy vazifamiz – jamiyatimizni isloh etish va demokratlashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish jarayonlarini yangi bosqichga ko`tarishdan iborat. Xalq so`zi, 2015 yil 6 dekabr. №236(6419).
6. Karimov I.A.Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o`zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo`l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. Qishloq hayoti, 2016 yil 16 yanvar. №7(8558).
7. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O`zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag`ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo`shma majlisidagi nutq /SH.M. Mirziyoev. - Toshkent: “O`zbekiston”, 2016. -56 b.
8. Mirziyoev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta`minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi // O`zbekiston Respublikasining Prezidenti SHavkat Mirziyoevning O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag`ishlangan tantanali marosimdagi ma`ruzasi /

<http://uza.uz/oz/politics/onun-ustuvorligi-va-inson-manfaatlarini-taminlash-yurt-tara--07-12-2016>.

9. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-104 b.

10. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalkimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 76 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda;

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" 2017 yil 14 fevraldagi F-4849-sonli Farmoyishi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 7-son, 88-modda;

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4966-son Farmoni // "Xalq so'zi» gazetasining 2017 yil 22 fevraldagi 38 (6732)-soni.

5. O'zbekiston Respublikasining Qonuni "YOshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi 2016 yil 14 sentabr O`RQ-406-son

6. “Ichki ishlar organlari to`g`risida”gi O`zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentabr Qonuni.
7. O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. –T.: Adolat, 2014.
8. O`zbekiston Respublikasi fuqarlik kodeksi sharh: Professional sharhlar. T 2. / O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – Toshkent: Baktria press, 2013, - 768 b.
9. O`zbekiston Respublikasining “Iste`molchilarning huquqlarini himoya qilish to`g`risida” gi Qonuni.
10. O`zbekiston Respublikasi “Garov to`g`risida” gi Qonuni.
11. O`zbekiston Respublikasining “Birjalar va birja faoliyati to`g`risida” gi Qonuni.
12. O`zbekiston Respublikasining “Ijara to`g`risida” gi Qonuni.
13. O`zbekiston Respublikasining “Notariat to`g`risida” gi Qonuni.

III. O`quv-metodik va ilmiy adabiyotlar

8. Zokirov I.B. O`zbekiston Respublikasining Fuqarolik huquqi. 1-qism. T.: TDYUI. 2009 yil
9. Raxmonqulov H.R. Bitimlar. –Toshkent. 2010.
10. Raxmonqulov H.R. “O`zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif va sharhlar”. –T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi”, 1997 yil.
11. Tolstoy YU.K., Sergeev A.P. Grajdanskoy pravo. CHast pervoe, izd. Sankt-Peterburg 2006 god.
12. Anortoev I.A., Ibratov B.I. “Aholi uchun yuridik ma`lumotnoma”. № 1-5. –T.: “Adolat” 1994-95 y.
13. Raxmonkulov H.R. Evolutsiya dogovornogo pravo. –T: Mir ekonomiki i pravo, 1997.
14. O`zbekiston yuridik entsiklopediyasi // Mas`ul muharrir: N.Toychiev. – Toshkent: Adolat, 2009. – 213 b.

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. www.lex.uz
2. www.edu.uz
3. www.gov.uz
4. www.ziyonet.uz
5. www.istedod.uz
6. www.tsul.uz
7. www.norma.uz
8. www.soliq.uz
15. www.press-servise.uz
16. www.mf.uz